

O GENEZI I POČECIMA LICENSKOKERAMIČKE KULTURE U SJEVERNOJ HRVATSKOJ

UDK 903.1 (497.5) «6373»

Primljeno/Received: 2003. 07. 03.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Zorko Marković

HR 10000 Zagreb

Otešička 5

U sjevernoj Hrvatskoj danas znamo za više od 30 nalazišta s licenskom keramikom. Iskopavanja su bila manjeg obujma. Zatvoreni nalazi postoje s lokaliteta Đakovo, Podgorač, Čazma, Koprivnica, Koprivnički Ivanec, a vrlo vjerojatno i iz Vindije i Novigrada na Savi. U radu se zaključuje da je porijeklo ove kulture poligenetsko. Ona nastaje na bazi vinkovačke i ljubljanske kulture, uz sudjelovanje rane Kisapostag-kulture, te kasne vrpčastokeramičke i njoj srodnih kultura. U genezi se izdvajaju tri tekstilne tehnike (namotana nit, spletena nit, tkanica), pri čemu je uočljivo da namotana nit i motivi cikcaka i valovnice pripadaju počecima. Stoga je predložena podjela na protolicensku fazu (Čazma), u kojoj je primijenjena isključivo tehnika namotane niti, te dvije rane klasične faze s motivom valovite trake. U stupnju A-1 uz namotanu nit dolazi i spletena nit (Vindija, Đakovo), a u stupnju A-2 nema više tehnike namotane niti (lokaliteti oko Koprivnice). Stupanj B nema motiv valovnice niti tehniku namotane niti (Podgorač). Područje čiste licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj prostire se od Gradca u Požeškoj kotlini zapadnije, nastavljajući se u istočnoj Sloveniji, najzapadnijoj Mađarskoj, istočnoj Austriji. Mješovito područje licenske i panonske inkrustirane keramike nalazi se u Slavoniji oko Našica, Đakova i Novigrada na Savi. Rane faze licenskokeramičke kulture nalaze se samo u sjevernoj Hrvatskoj, Sloveniji, te dijelu Bosne, dok kasnu fazu nalazimo u istočnoj Austriji. Protolicensku fazu datira se u Br A1, stupanj A-1 u Br A1/A2, stupanj A-2 u puni Br A2, a B stupanj licenskokeramičke kulture u vrijeme Br B1.

Ključne riječi: licenska keramika, vinkovačka kultura, ljubljanska kultura, otisak spletene vrpce, otisak namotane niti, otisak tkanice, cik-cak motiv, valovnica, rano brončano doba, stupnjevanje.

Stjecajem okolnosti u vrijeme studija, prije ravno 30 godina (1973.), sudjelovao sam prvi puta u stručnim ekipama koje su istraživale jedno neolitičko (Brezovljani, Stojan Dimitrijević) i jedno brončano-dobno naselje (Podgorač-Breški, Nives Majnarić-Pandžić). Time sam, zahvaljujući svojim sveučilišnim

profesorima prapovijesne arheologije, stekao prva prava terenska iskustva, čime sam upotpunio prethodno višegodišnje rekognosciranje terena i teorijsko znanje te kasnije krenuo u samostalna istraživanja. Stoga mi je posebno drago da svojim prilogom sudjelujem u ovom spomenici¹.

¹ Za uvid u ranobrončanodobne nalaze iz Vinkovaca i Đakova, te dozvolu za objavljivanje, kao i informacije s drugih istraživanja najljepše zahvaljujem prof. dr. Aleksandru Durmanu s Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Za uvid u ranobrončanodobne nalaze u Arheološkom muzeju u Zagrebu zahvaljujem voditeljici Pretpovijesnog odjela, muzejskoj savjetnici Dubravki Balen-Letunić, te kustosici mr. Jacqueline Balen, a za nalaze iz Like kustosici Lidiji Bakarić. Ujedno zahvaljujem i svim ostalim kolegicama i kolegama koji su mi pružili korisne informacije o nalazištima ili pokazali ranobrončanodobni ili srednjobrončanodobni materijal svojih ustanova ili zbirki.

Osvrt na povijest i stanje istraživanja

Licenska keramika je naziv koji potječe od K. Willvonsedera a različito je tumačen u smislu ornamentike, dok je materijalna kultura koja je najčešće razlikovala samo dva-tri prepoznatljiva oblika bila različito interpretirana, atribuirana ili datirana od niza istraživača².

Nakon iskopavanja grobnog nalaza S. Vukovića u spilji Vindiji 1947. godine (Vuković 1957) i rada P. Korošec o licenskoj keramici (Korošec 1957) poticaj daljim istraživanjima i traženju geneze licenske keramike u Hrvatskoj i Sloveniji došao je od S. Dimitrijevića (Dimitrijević 1967). Nekoliko godina nakon toga uslijedilo je gore spomenuto dvogodišnje iskopavanje u Podgoraču kod Našica, koje je vodila N. Majnarić-Pandžić 1973. i 1974. godine (Majnarić-Pandžić 1973; 1974; 1976; 1977; 1984) Ovo istraživanje prvog licenskog naselja u Hrvatskoj značilo je svojevrsnu prekretnicu u dotadašnjem gledanju na ovu kulturnu pojavu kod nas. Budući da je tu licenska keramika bez motiva valovnice pronađena zajedno s kasnom panonskom inkrustiranom keramikom (Szeremle), definirana je kasna faza licenskokeramičke kulture, nakon čega se moglo logičnije objasniti neposredno kasniju vatinsko-belegišku (ili Belegiš I) fazu slavonsko-srijemske vatinske kulture (s vrpčastim ornamentima) (Majnarić-Pandžić 1976; 1977; 1984). Godine 1975. pojavio se vrijedan prilog M. Šimek o licenskim nalazima iz Vindije i Velike pećine u Hrvatskom zagorju (Šimek 1975). Godine 1980. započela su zaštitna iskopavanja nalazišta Đakovo-Grabrovac (I. Pavlović i Z. Bojčić), gdje su pronađeni licenski i PIK nalazi (Pavlović&Bojčić 1981; Pavlović 1984), dok je završetak uslijedio iskopavanjem A. Durmana 1997. godine, kada je u blizini 3 jame vinkovačke kulture pronađena jama s licenskim i PIK nalazima (Marković 2002a; Martinec 2002). Godine 1983. V. Štrk je proveo vrlo značajno istraživanje lokaliteta Čazma-Radinac, što je rezultiralo u početku čak i nedoumicama, ali je olakšalo rješavanje početnih faza licenske keramike (Štrk 1984). Iskopavanje K. Petrović u Novigradu na Savi 60-ih godina valorizirano je kasnije (Majnarić-Pandžić 1977: 69-70). Značenje mu je (koliko god ostaje otvoreno pitanje o vjerodostojnosti podatka o zatvorenom nalazu) u mogućem zajedničkom pojavljivanju licenske keramike, kasne PIK i vatinske kulture. Nalaze s pokusnog iskopavanja lokaliteta Zbelava-Pod lipom objavila je M. Šimek (Šimek 1994: 15-17; T.2/4,5), a zaštitno iskopavanje istog lokaliteta proveo je 1997. A. Vekić (neobjavljeno). Nažalost, o iskopavanju M. Maleza u Velikoj pećini blizu Vindije ne znamo skoro ništa (Šimek 1986), kao ni o Malezovim iskopavanjima

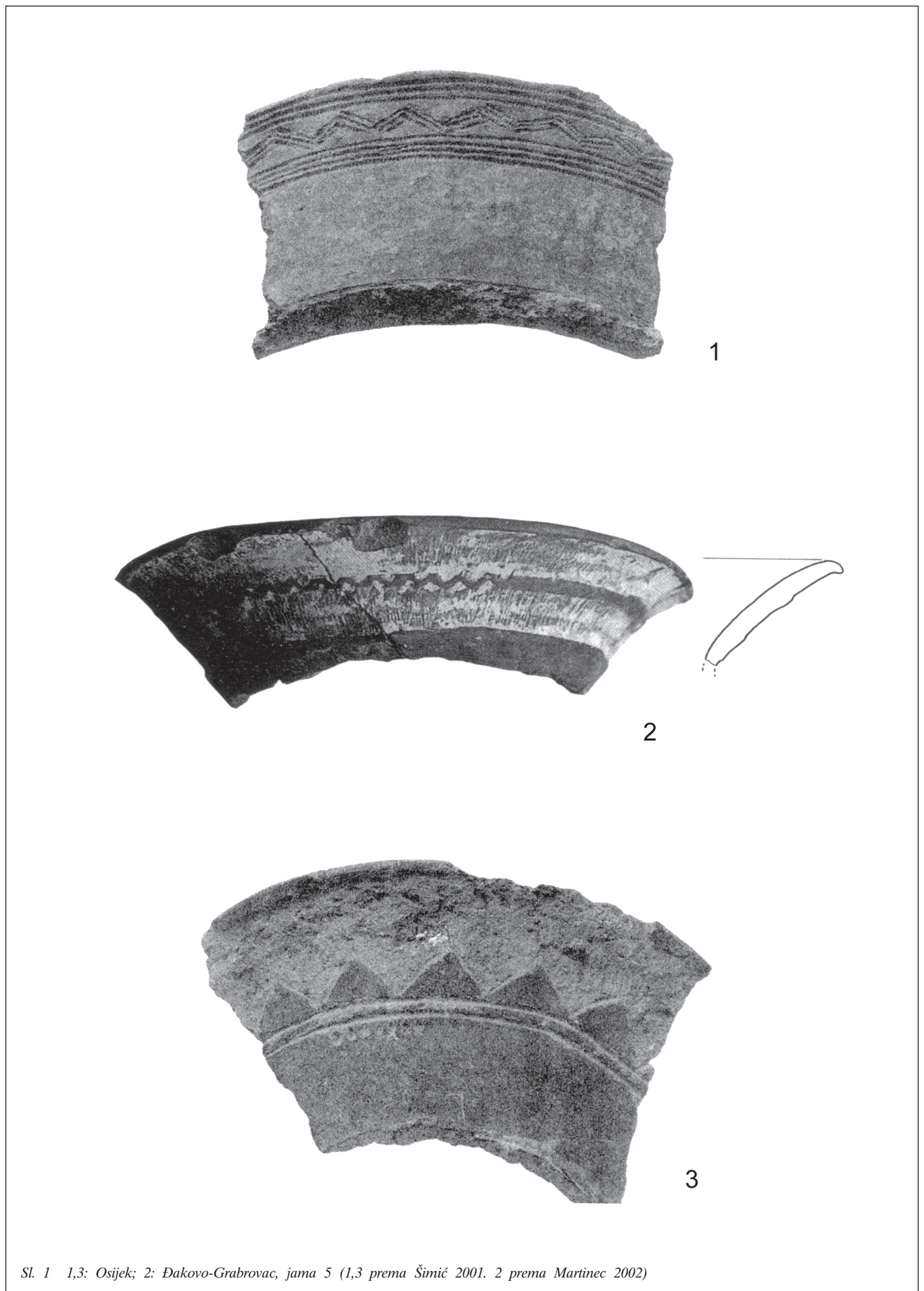
eneolitičkih ili ranobrončanodobnih slojeva Vindije (Šimek&Demo 1986). Sličan je slučaj i s iskopavanjem u Gradcu kod Pleternice koje su 60-ih godina provele V. Vejvoda i R. Drechsler-Bižić (Vejvoda&Mirnik 1977: 62-63; Majnarić-Pandžić 1977: 69; Potrebica&Balen 1999:11-12).

Autor ovih redaka je 1980., 1981. i 1984. iskopavao dio bogatog licenskokeramičkog naselja Koprivnički Ivanec-Piškovnica (Marković 1981b; 1982a; 1986c), a 1984. i 1985. dio naselja iste kulture na lokalitetu Koprivnica-Cerine 3 (Marković 1986a), te ustanovio postojanje plitkih jamskih nasebinskih objekata licenskokeramičke kulture, s importom PIK u oba slučaja. Manju pokusnu sondu postavio je i na lokalitetu Vučjak Feričanački-Jezero kod Našica (1981.), gdje je ustanovljen sloj potpuno poremećen dubokim oranjem (Marković 1982b). Dio nalaza iz Slavonije (Štrbinci, Viškovci) objavio je 1984. godine Marković 1981/1984: 22-25). Godine 1997., 2000. i 2003. objavio je površinske licenske nalaze prikupljene s nekoliko lokaliteta između Koprivnice, Peteranca i Torčeca (Marković 1997: 33-34., Marković&Zvijerac 2000: 49-50., Marković 2003). O problematici geneze, razvoja i kronologije licenske keramike osim ovih radova objavio je nekoliko priloga (Marković 1981/84; 1989; 1990; 2002b), te dvije manje zaokružene cjeline (Marković 1992; 1994: 123-127).

Pojedinačni nalazi licenske keramike, površinski ili iz poremećenih slojeva na iskopavanjima, osim gore navedenih, registrirani su i u okolici Križevaca: Pavlovec (Korošec 1962: 46, T.20/4), Veliki Kalnik (Homen 1981: T.1), u okolici Zagreba: Kuzelin kod Sesveta (Sokol 2002/2003: T.1), Staro Čiče kod Velike Gorice (Vojvoda 1997: 2, kat. jed. 15), u Sv. Petru Ludbreškom (Balen-Letunić&Šimek 1986), Loboru (Katalog Lobor 2002, 38, kat. jed. 1), Bosiljevu kod Čazme (Štrk 1994: 32), Gačiću i Orešču kod Virovitice (Salajić 2001: 9, 20 23), Gušču kod Sunje (Majnarić-Pandžić 1977: 69, T. 1:2), s tri lokaliteta u Gradcu kod Pleternice (Potrebica&Balen 1999: 11-13), kao i u blizoj Lakušiji (Potrebica&Balen 1999: 16), te u Ludbreškom Ivancu između Koprivnice, Križevaca i Ludbrega (Marković 1986c: T.1/5). U Međimurju licenski nalaz je pronađen u blizini Goričana (Tomičić 1985: 27, Sl. 9/3). Najistočniji pouzdani licenski nalaz je iz Bapske (Teržan 1984: 60, Anm. 48). U najnovije vrijeme objavljen je primjerak s namotanom niti cikcak motivom iz Osijeka (Šimić 2001: 25-26, Sl. 3), koji će najvjerojatnije pripadati Kisapostag-kulturi (Sl. 1/1). Jedna minijatura amforica Kisapostag-tipa potječe iz Podravske Sesveta između Đurđevca i Virovitice (Marković 1986a: 156). Ostali srodni ili slični nalazi iz istočne Slavonije, od kojih su neki ranije pripisivani licenskoj keramici, pripadati će vatinsko-belegiškoj fazi slavonsko-srijemske vatinske kulture³. I na kraju dodajemo jedan stari podatak koji

² Posebno se svojim radovima ističe Zoja Benkovsky-Pivovarova; vidjeti ista: 1972, 1981, 1987, 1992; također Majnarić-Pandžić 1977; Harej 1986; Vinski-Gasparini 1983: 484-487; Marković 1994: 123-127; Martinec 2002: 276-282.

³ Za ranije stavove v. Šimić 1993: 132, Sl. 5/1-2, također kod Marković 1994: 230, K. 20. O vatinsko-belegiškoj pripadnosti pojedinih licenskih primjeraka, odnosno lokaliteta v. Majnarić-Pandžić 1981: 107, 272 i dr.; Dizdar 1996: 12 i d.; Šimić 2000: 111, 113, 116, 119; Ložnjak 2001.

Sl. 1 1,3: Osijek; 2: Đakovo-Grabovac, jama 5 (1,3 prema Šimić 2001. 2 prema Martinec 2002)

možda ukazuje na kosturni licenskokeramički grob: u Sigecu kod Ludbrega početkom 20. st. pronađen je u nejasnim okolnostima mali brončani bodež koji možda pripada početnoj fazi Br B (Vinski-Gasparini 1973: 31, 184, T. 6/12).

Dakle, s iskopavanja raspolažemo s nekoliko pouzdanih zatvorenih cjelina u različitim dijelovima sjeverne Hrvatske. To se odnosi na lokalitet Podgorač-Breški iz kasne faze, te lokalitete Đakovo-Grabrovac (s horizontalnom stratigrafijom u odnosu na vinkovački horizont), Koprivnički Ivanec-Piškorica i Koprivnica-Cerine 3 iz ranih faza, kao i lokalitet Čazma-Radinac iz faze koja prethodi ranim klasičnim fazama. Vrlo je pouzdan podatak o «kultnom mjestu» (grobu) rane faze u Vindiji, a prema okolnostima nalaza moguć je i onaj iz Novigrada na Savi. S ostalih iskopavanja nije bilo zatvorenih cjelina. Jedino moramo napomenuti da nakon analize postojećeg materijala s tri lokaliteta kod Gradca blizu Pleternice (Rebar, Klasje, Pašnjak) možemo realno ondje pretpostaviti tri ili barem dvije faze razvoja u horizontalnoj stratigrafiji.

Ovim podacima informativno pribrajamo i podatke s velikih zaštitnih istraživanja u istočnoj Sloveniji, koja su dala obilje pouzdanih licenskokeramičkih nasebinskih objekata. To su nalazišta Slivnica kod Maribora, Murska Sobota-Nova tabla i nalazište s četverokutnim kućnim osnovama iz okolice Krškog.⁴ No, za detalje, koji će biti posebno zanimljivi s obzirom na zemljopisni položaj, morat ćemo pričekati kompletnije objave.

Osvrt na početak ranog brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj

Nakon završetka B-2 stupnja vučedolske kulture u istočnoj Slavoniji i Srijemu pojavljuje se naglo rana vinkovačka kultura (Marković 2002/2003), koja zauzima najvažnije vučedolske telove (Vučedol, Vinkovci, Sarvaš). U sjeverozapadnoj Hrvatskoj do kraja vučedolske B-2 faze egzistira kasna Retz-Gajary kultura. Vučedolska kultura C stupnja zapadnije od istočnog dijela Požeške kotline zauzima obrambene gradinske položaje, kakvi su na Kalničkom gorju Apatovac-Hum, u ranoj, te Koprivnička Rijeka-Rudina 1 u kasnoj fazi. Tijekom mirnog suživota utjecaji vinkovačke kulture vidljivi su na zapadu, a vučedolski import ili slične samostalne izradevine pojavljuju se na slavonskim lokalitetima vinkovačke kulture (Vinkovci-Hotel, Đakovo-Grabrovac). Uočljivo je da kasnija faza vinkovačke kulture ne zauzima više vučedolske položaje nego se smješta u

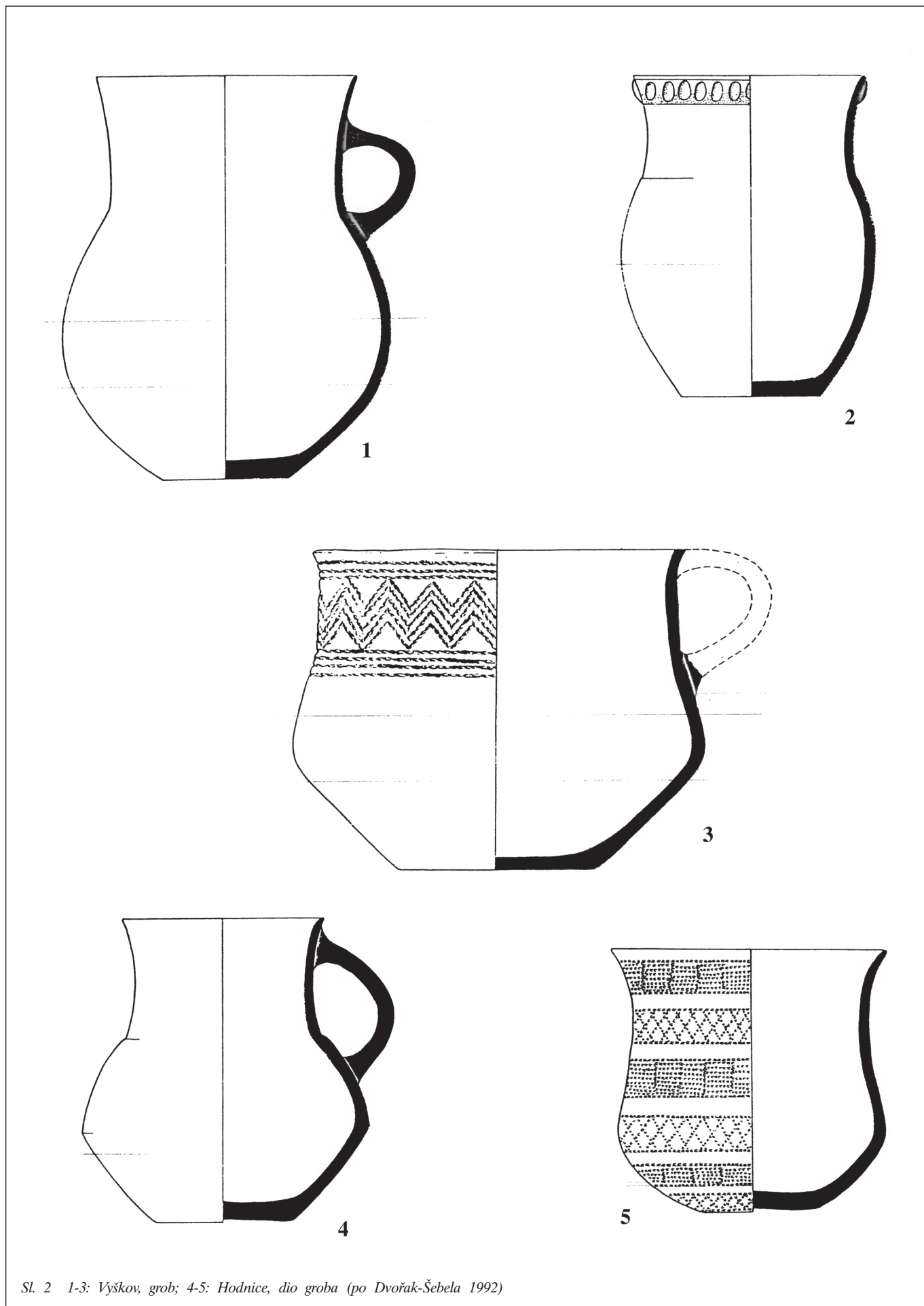
ravnici blizu njih (Đakovo, Osijek, Drljanovac, Delovi, Vlaislav). Vinkovačka se kultura posebno iskazuje bogatstvom zlatnih nakitnih predmeta (Bosutska gradina kod Šida, Orolik kod Vinkovaca, vjerojatno i okolica Zagreba).⁵ Pritom je realno pretpostaviti nastavak bogate vučedolske proizvodnje bojnih sjekira (npr. Durman 1988: 32-38). U ranoj fazi vinkovačka kultura komunicira s Ljubljanskim barjem vremena Vučedol C (Ig 1), a u kasnoj fazi s klasičnom ljubljanskom kulturom (Ig 2)⁶. Kana faza vinkovačke kulture poznata je iz Slavonije (Vinkovci, Sarvaš) i iz koprivničke Podravine (Delovi). U Mađarskoj (pretežno u Transdanubiji) egzistira istovremeno s vinkovačkom srodna joj kultura Somogyvár. U kasnoj fazi ona je povezana s Csepel-tipom kulture zvonastih pehara u okviru rane Nagyrev-kulture. Import Csepel-tipa registriran je u Vinkovcima (Dimitrijević 1982a: 17, T. 8/3), a import rane Nagyrev-kulture u Sarvašu (Šimić 1995: 15-16, T. 7/1).

Kontakti s vrpčastokeramičkom kulturom (Schnurkeramik) i njezinim grupama (dalje VK) posvjedočeni su u sjevernoj Hrvatskoj i susjednim krajevima već ranije na više mjesta: to su primjerci kamenih bojnih sjekira VK tipa od Vučedola do Podravine i Hrvatskog zagorja (Marković 1988: 182-183; Šimek&Kurtanjek&Paunović 2002: 42), a logično i u susjednoj Sloveniji (Lubšina-Tušek 1993: T.12/22, T. 15/9). Tu će pripadati dio okruglih kamenih izradevina — «buzdovana» (Marković 1988: 184). Iz Rume u Srijemu od ranije je poznata kupa na zvjezdastoj nozi ukrašena vrpčastim otiskom (Dimitrijević 1977-78: 45-46, T. 17/6). Na dva mjesta konstatirani su primjerci vrčeva s drškom do oboda, na čijem vrhu se nalaze dvije kvržice. To je oblik za koji M. Buchvaldek drži da potječe od Rivnač-, ali i od Jevišovice-kulture (Buchvaldek 1978: 47, 53-54, Obr. 8/5, 6). Primjerak s kasnovučedolskog nalazišta Rudina 1 otkriven je iskopavanjima 1978./79. (Marković 1981a: 250, T. 15/1), a onaj s lokaliteta vinkovačke kulture Vinkovci-Hotel iskopavanjima 1977./78. (iskopavanja S. Dimitrijevića i A. Durmana, u pripremi za objavu — Marković). Kako je po ovih nekoliko primjera (a zasigurno ih ima još) vidljivo, mogući su kontakti u vrijeme najkasnije Retz-Gajary kulture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, ali isto tako klasične i najkasnije vučedolske kulture, te vinkovačke kulture, sve do početaka licenske keramike (usp. Buchvaldek 1981: T.9., Machnik 1984: Abb.18). Kasna VK i njezine srodne grupe često su povezani s kulturom zvonastih vrčeva (KZV), a u krugu obje kulture nalaze se i vrčevi vinkovačkog tipa (Buchvaldek 1978: Obr. 8/1,4). U grobovima KZV u

⁴ Slivnica: Strmčnik-Gulič 2001: 117, 120, Sl. 5-6. Murska Sobota: Guštin-Tiefengraber 2001: 108-109, Sl. 2. Okolice Krškog: informacija Milene Horvat, Ljubljana 2003. Za ostalo v. Dular 1999: 83-85, Abb. 2.

⁵ Bosutska gradina Tasić: 1984: 22-23. Orolik: Majnarić-Pandžić 1974; Majnarić-Pandžić 1998: 171, Sl. 4. Okolice Zagreba: Majnarić-Pandžić 1998: 172, Sl. 5.

⁶ Vinkovački oblici u prostoru Vučedola C (Ig 1): Dimitrijević 1977-78: T.18/7, 9, 10. Import ljubljanske kulture (Ig 2) u Vinkovcima (sloj vinkovačke kulture): Dimitrijević 1982a: 18, T.8/5.

Sl. 2 1-3: Vrškov, grob; 4-5: Hodnice, dio groba (po Dvořak-Šebela 1992)

Vyškovu (Sl. 2:1) Hodonicama (Sl. 2:4) također su uočeni takvi vrčevi s jednom drškom. Jedan vrč KZV-tipa u Vyškovu ima ukras VK u obliku cik-caka (Sl. 2:3). Dakle, čak u grobovima KZV nalazimo kombinaciju KZV-VK-vinkovačka kultura! Naravno, to se vjerojatno odnosi na kulturne utjecaje više negoli na fizičku nazočnost.

Kako se iz ovoga kratkog osvrtu vidi, na području sjeverne Hrvatske ima jasnih potvrda kontakata sa VK i njezinim grupama u kasnom eneolitiku i ranome brončanom dobu. Kontakti i veze vinkovačke kulture s KZV i Nagyrev-kulturom, kao i ljubljanskom kulturom, također su na više mjesta potvrđeni. Možemo zaključiti da je međusobno komuniciranje (trgovina, ali i pokreti manjih grupa) unutar Karpatske kotline i susjednih krajeva bilo u kasnom eneolitiku, a pogotovo u ranom brončanom dobu, vrlo živo.

Moramo dotaknuti i pitanje postojanja tzv. Bebrina-tipa hatvanske ili vinkovačke kulture (termin S. Dimitrijevića - Dimitrijević 1966: 35-36, bilj. 122; Dimitrijević 1982a: 18-20), kojemu je «dignitet» podigao i B. Čović u nekim tekstovima (Čović 1983a: 132-135. Čović 1983b). K njemu je pripisan i materijal iz Vlaške peći, kao kasnovinkovački doseg obalne zone (Dimitrijević 1982a: Abb. 7/2-11; Marković 1994: 121-122). Međutim, materijala koji spominje Čović u pećini Golubinjači u Lici u AMZ zapravo nema, te samo možemo konstatirati da mu je kasniji materijal iz tumula u Ličkom Osiku donekle sličan (naime, posuda s bukлом). S druge strane, novija istraživanja virovitičke grupe u podravskoj zoni SZH (Marković 1996: 19-21, T.1; Marković 2003) i središnjoj Hrvatskoj oko Zagreba (Sokol 1996), te naročito najnovija sustavna istraživanja naselja Mačkovac kod Nove Gradiške (Karavanić & Mihaljević & Kalafatić 2002) u slavonskoj Posavini, dali su materijal vrlo srodan osnovnom obliku šire zdjele s drškom (drščima) i bukлом (buklima) iz gore navedenog «Bebrina-tipa». Osim toga, i analiza materijala koji je iz okolice Slavenskog Broda pripisivan tome tipu pokazala je isto (Karavanić & Mihaljević & Kalafatić 2002: 54); naime, radi se o građi grupe Gredani-Barice, koja pripada ranoj kulturi polja sa žarama u slavonskoj i bosanskoj Posavini, a egzistirala je u vrijeme srednje i početkom kasne bronce, tj. BrC-BrD, sve do početne faze HaA vremena (Minichreiter 1982-83). Jasno je da građa iz okolice Slavenskog Broda, ali i često citirana posuda s bukлом iz Vinkovaca, pripadaju također horizontu BrC-D. Materijal iz Vlaške peći, kako je pokazalo revizijsko iskopavanje 1986. godine (Forenbaher 1987: 88), također ne pripada horizontu vinkovačke kulture već vremenu kada u sjevernoj Hrvatskoj egzistira klasična licenskokeramička kultura, tj. BrA2/B1. Dakle, nema nikakvog opravdanja niti uporišta za izdvajanje bilo kakvog posebnog bebrinskog tipa u sjevernohrvatskom ranom brončanom dobu.

O porijeklu osnovnih licenskih oblika posuda, tehnika i motiva ukrašavanja

U uvodnom dijelu teksta naznačili smo što sve ulazi u krug naših razmatranja o licenskokeramičkoj kulturi. Kasnije ćemo predložiti i obrazložiti stupnjevanje početne (ali i cijele) licenskokeramičke kulture.

Oblici karakteristični za licensku keramiku nisu onako uniformni kako je to izgledalo u nekim radovima, ali se ipak mogu svesti na nekoliko najkarakterističnijih, pa stoga ne obrađujemo sve poznate oblike.

1. *Vrč s ljevkastim vratom, trakastim drškom koji seže do blizine oboda od ramena, te ponekad s malom ušicom nasuprot, na prijelazu vrata u rame* (T.5/6:4 = T.7 : B1; T.11 : 5, T.12:5) Oblik je izrazito viši nego širi. Rijetko se pojavljuje u Čazmi, ali češće na klasičnim licenskim nalazištima. Ukrašen je najčešće na vratnom dijelu, dršku i ponekad pseudodršku-ušici. Rjeđe neukrašen. Tipični primjerci su iz rane faze u Vindiji (vis. 10,4 cm), te razvijeni kasni oblik iz Gušća (vis. cca 11,2 cm.). Nema nikakve sumnje u izravno porijeklo ovog oblika vrčeva od vinkovačke kulture (T.1:6, T.2:1) ili od srodne joj Somogyvar-kulture. Taj oblik javlja se kao prvi vinkovački nagovještaj u vrlo kasnoj klasičnoj vučedolskoj kulturi u Vinkovcima (Durman 1988: kat. jed. 143), a na Igu u najkasnijoj vučedolskoj kulturi kao vinkovački utjecaj (Dimitrijević 1977-78: T.18:7,10). Javlja se, dakako, u klasičnoj vinkovačkoj kulturi, gdje je jedan od osnovnih prepoznatljivih oblika (Dimitrijević 1982a: T.4/1,9, T.6/5, Abb.5/3; Krznarić-Škrivanko 2002: kat. jed. 94, 95; Tasić 1984: T. 1/4) ali i u Smogyvar-kulturi (Dimitrijević 1982b: Abb.8:5), te srodnoj kulturi Roşia u Rumunjskoj (Kalicz-Schreiber & Kalicz 1999: Abb. 17/1,3,4,6). Sličan oblik bez ušice javlja se čak i u VK (Buchvaldek 1967: Abb. 5/C4b, C8, E2). U Kisapostag-kulturi sličan oblik nema ušicu, a držak mu seže do oboda (ovdje T.3:2,3; Müller-Karpe 1974: T.521/D3, 16, 19, 20, 37, 38).
2. *Vrč s približno cilindričnim vratom i kosim drškom od donjeg dijela vrata do ramena, s ukrasom od otisaka bez zona na vratu* (Vratnec 1 kod Koprivnice, T.15/1. Ima dobre analogije u Češkoj VK (Buchvaldek 1967: Abb. 5/D4, T. 18/6).
3. *Zdjela s jače izvijenim ljevkastim obodom širim od trbuha*. Takve zdjele, dublje ili pliće, imaju ponekad pseudoručicu na prijelazu ukrašenog vrata u rame. Najtipičniji primjerci potječu s Piškornice kod Koprivničkog Ivanca (T.10/3,4). Slični oblici postoje u vinkovačkoj kulturi ovdje T.1/8-10. Dimitrijević 1982a: Abb. 5/10, 12), u Csepel-tipu KZP (Kalicz-Schreiber 1984: T.39/6), Nagyrev-kulturi (Kalicz-Schreiber 1984: T. 43/13, T. 45/10), ali i u poljskoj Zlota-kulturi nešto ranije (Müller-Karpe 1974: T.

512/F7, 8, H3, J1). Javljaju se i u Wieselburg-kulturi (Neugebauer 1994: Abb. 25/F15., G18; Abb. 30/13), te u Kisapostag-kulturi (Mozsolics 1942: T. 2/28, 29; T. 3/1; T. 10/26; Bandi 1984: T. 71/7).

5. *Amfora s višim ljevkastim vratom i velikim trbuhom, te tunelastim ručkama na trbuhu.* Najčešće je ovaj oblik ukrašen na vratu, trbuhu (obično od polovice do dna), te na ručkama. Oblik je poznat s više lokaliteta (T. 8/2; T. 10/5; T. 12/7; T. 13/7; T. 15/5). Slične oblike, s manje izvijenim vratom, nalazimo u vinkovačkoj kulturi (ovdje T. 1/4; T. 2/4,5; Tasić 1984: T. 1/6; T. 3/4), a s višim i jače izvijenim vratom u Hatvan-kulturi (Kalicz 1984: T. 55/10,13). Logično je da je oblik čest u Kisapostag-kulturi (ovdje T. 3/1,4; Torma 1972: Abb. 7/8, Abb. 11/4; Müller-Karpe 1974: T. 521/B1, D12; Namdi 1984: T. 71/1, 2. Mozsolics 1942: T. 2/28, 29; T. 31; T. 10/26). No, slične oblike nalazimo i u VK (Buchvaldek 1967: Abb. 1/A4, 13; Abb. 2/A16, 17, 19).
6. *Udubljeno dno kod posuđa* javlja se na lokalitetima oko Koprivnice, premda je rijetko. Javlja se i kod Soprona (Benkovsky-Pivovarova&Gömöri&Kaus 1987: Abb. 1/1-2). Pojavljuje se u blagom obliku i u vinkovačkoj kulturi (Dimitrijević 1982a: Abb. 5/1), no često je i karakteristično upravo za ljubljansku kulturu (Harej 1986: T. 10/6-8, 10, 13-16; Ovdje T. /A1,4).

Tehnike ukrašavanja mogu se podijeliti na tzv. tekstilne i ostale. I ovdje donosimo samo pregled najvažnijih.

1-A. *Tehnika namotane niti (Wickelschnur)*, Sl. 3/1. Kod naših se lokaliteta javlja u Čazmi (T. 4/1, 3-5, 7; T. 5/1, 3), Vindiji (T. 6/5; T. 7/B2-6), Velikoj pećini (T. 7/B7), Vučjaku Feričanačkom (T. 6/3) i Đakovu (T. 9/1, 7). U okviru VK javlja se od kasne faze u Švicarskoj (Hardmeyer 1992: 185; Buchvaldek 1998: 40; Obr. 6/2), te kod Bodenskog jezera u Njemačkoj (Köninger-Schlichtherle 1990; 158; Abb. 8/1-2). U okviru austrijske grupe VK, koja je istovremena Mako-kulturi, javljaju se tako ukrašena posuda Schofeld-kulture (Neugebauer-Maresch 1994: 30, Abb. 9/1, 2). U okviru KZV spominje se također (Govedarica 1989: 54). Tehnika niti namotane na palici uočena je davno i u okviru ljubljanske kulture na Igu (Korošec 1957: 15, T.2), ali i na kasnijim oblicima u Austriji, koji odgovaraju licenskima po obliku (St. Salvator bei Friesach, Korošec 1957: 9-10, T. 5/6). Poznata je na bosanskim ranobrončanodobnim nalazištima Pod, Alihodže, Varvara A-3 (Čović 1991: 20-21; T.14/7; T. 16/2; T. 25/1-3; Čović 1983a: T. 26/7, 9). Ovi slojevi, naročito Varvara A-3, paralelizirani su s Kisapostag-kulturom, kao i faza Nečajno u posuškoj kulturi u Hercegovini (Čović 1989: 70, 94; T. 8/3, 6-8). Ova tehnika karakteristična je za Kisapostag-

kulturu (T. 3/1-4), a I. Torma naglašava da se u ranijem periodu javlja bez inkrustacije, a u kasnijem periodu s inkrustacijom (Torma 1972: 36).

1-B. *Tehnika spletene uzice/vrpce (Schnur)*, TS1. 3:2. Za razliku od prethodne izvodi se pomoću otisaka dvonitne uzice, ali ne tkanice (Čović 1991:20), te ima izgled tipičnog licenskog otiska u tri-četiri trake na vratu vrča ili zdjele, ponekad i na amfori (npr. T. 6/4=T. 7/B1, T.8/1, T.10/1-5, T.11/1, 2, 4, T.12/3-5, T.15/1-4, u jami 5 u Đakovu — T.9/2). Javlja se kod svih lokaliteta, osim u Čazmi. Pokuse su, osim Čovića, izveli u Austriji J.W. Neugebauer (Neugebauer 1994: Abb. 77/4), a u Hrvatskoj M. Dizdar za kasnu licensku i belegišku keramiku (Dizdar 1996: 13, T. 11 — autor zove ovu tehniku pseudovrpčastom). Za klasičnu VK nije potrebno navoditi primjere i analogije. Međutim, moramo naglasiti da je u VK primijenjen gotovo isključivo lijevi otisak, rijetko desni, dok je u licenskoj keramici primijenjen gotovo isključivo desni otisak (rijetko lijevi).

1-C. *Tehnika otiska tkanice (Litze)*. Ova bi tehnika zapravo odgovarala pravom pojmu licenske keramike prema imenu (Čović 1991: 20, T.25/3), kako je to naznačio i Neugebauer (Neugebauer 1994: Abb. 77/4). Radi se, dakle, o otkanoj vrpčici-tkanici, a takav otisak na dijelu licenskih posuda spominje i P. Korošec (Korošec 1957: 15). Čović i Neugebauer su otiske dokazali pokusima, kojima je dokazana razlika od pravog otiska spletene vrpce, a pogotovo od niti namotane na palici. Kod nas se javlja u Đakovu (T. 8/4), ali je sigurno zastupljena i drugdje.

2. *Ubadanje, pojedinačno žigovanje.* To su tehnike koje ne pripadaju tekstilnim (T. 4/2, T. 13/6). One u konačnici čak ponekad mogu dati dojam blizak tekstilnim tehnikama. Ubadanje u nizovima točaka možemo pratiti od vinkovačke kulture (Dimitrijević 1982a: Abb. 5/12; Abb. 6/10; Durman 1988: kat. jed. 115; Marković 2002a: T. 1/3; T.2/1, 2, 8). No, analogija ima i u ljubljanskoj kulturi (T. 7/A2), kao i pojedinačno žigovanje, koje je uočeno i u KZV, gdje je također jedna od karakterističnih tehnika (Dimitrijević 1979: 320, 325-327; Kalicz-Schreiber 1984; T. 33:5; Kalicz-Schreiber&Kalicz 1999: Abb. 7/7). Usput spominjemo i pravo gusto žigovanje, kakvo se primjenjuje u KZV - ono je izvedeno nazubljenim kotačićem (Dimitrijević 1979: 325-327; Kalicz-Schreiber 1984: T. 33; Neugebauer 1994: Abb. 13), a taj otisak poprilično odudara od tekstilnih tehnika primijenjenih u licenskoj keramici.

3. *Češljasto i metličasto ukrašavanje.* Kod ovih vrsta ukrašavanja, naročito pravilnog češljastog, ponekad je teško lučiti radi li se o doslovnim potezima češlja ili nazubljenog instrumenta ili tek o imitaciji izvedenoj slobodnim urezivanjem (T. 4/8, T. 5/6, T. 13/3, T. 14/1, 3, T. 15/8,9). Porijeklo češljastog

ukrašavanja na našem prostoru možemo tražiti u vinkovačkoj kulturi (T. 1/2; Dimitrijević 1982a: Abb. 5/6, 9, 18, 19; Marković 2002a: T. 5/1). No, nalazimo ga u Csepel-tipu KZV (Kalicz-Schreiber 1984: T. 36/8), u ranoj Nagyrev-kulturi (Kalicz-Schreiber 1984: T. 42/7, T. 44/5), u Hatvan-kulturi (Kalicz 1984: T. 53/19), te Kisapostag-kulturi (Torma 1972: 36, Abb. 6/36, Abb. 8/10, Abb. 9/20). Nepravilno metličasto prevlačenje javlja se češće još jedino u Čazmi (T. 4/9, T. 5/4). U najkasnijoj fazi vučedolske kulture na Rudini 1 kod Koprivničke Rijeke metličasto prevlačenje grančicama javlja se i kod grublje i kod finije keramike, ali najčešće preko barbotina (Marković 1981a: 233-234), što je slučaj i kod vinkovačke kulture (T. 1/4; Dimitrijević 1982a: Abb. 5/20; Dimitrijević 1966: T. 10/10, T. 17/2-4; Marković 2002a: T. 2/1). No, u Vinkovcima se javlja još u B-2 stupnju vučedolske kulture (Dimitrijević 1966: T. 9/9). Javlja se još u Csepel-tipu KZV (Kalicz-Schreiber 1984: T. 31/5, T. 39/8, T. 41/9, 12), te u cijeloj Nagyrev-kulturi (Kalicz-Schreiber 1984: T. 44/6-8, 10), a naročito često u Hatvan-kulturi (Kalicz 1984: T. 53/7-9, T. 54/13, 15, 16 itd.). No, metličasto prevlačenje često je i u Kisapostag-kulturi (Bándi 1984: T. 72/2-10), gdje je, kako misli I. Torma, ograničeno na stariju fazu (Torma 1972: 36).

4. *Urezivanje* se javlja od početka licenske keramike (T. 4/10, T. 9/4-5, T.13/4, T. 14/6), a poznato je još u najkasnijoj fazi vučedolske kulture (Marković 1981a: T. 10/4, 6-9 itd.), u vinkovačkoj kulturi (Dimitrijević 1982a: T. 6/2, T. 8/1, Abb. 6/10), kao i u Kisapostag-kulturi (Torma 1972: Abb. 4/8, Abb. 6/36, Abb. 8/10, Abb. 9/20). Svakako se mora primijetiti da je urezivanje često primjenjivano i u VK (Buchvaldek 1967: Abb. 1/A1-6, T. 3-6, T. 12/2-4 itd.).

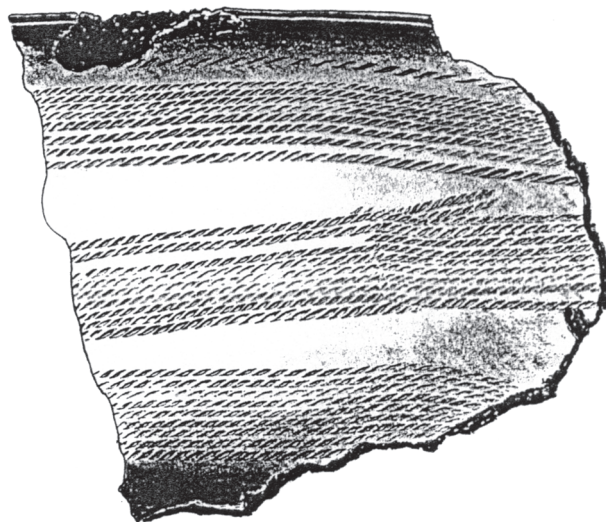
Ukrasni motivi

Također se mogu svrstati u nekoliko osnovnih kategorija. Međutim, kod njih je uočljivo da se ne javljaju samo u jednoj verziji (primjerice, tekstilnim tehnikama).

1. *Motiv cik-caka* vrlo je čest, naročito u eneolitičkim kulturama, a zapravo je srodan valovnici. U licenskoj keramici javlja se na ručki iz Čazme (T. 4/4), a također s tekstilnim otiskom u Koprivničkom Ivancu (T. 11/4). No, javlja se i u urezanoj verziji na vratu amfore s Vratnec 1 kod Koprivnice (T. 15/6). Zbog sličnosti s valovnicom može se pretpostaviti da je i valovnica lakše prihvaćena radi česte primjene cik-caka. Ovaj motiv u zanimljivim izvedbama poznat je u kasnoj vučedolskoj kulturi (Durman 1988: kat. jed. 71; Dimitrijević 1977-78: T. 16/6, T. 18/4, 5; Marković 1981a: T.10/1, 7). Javlja se u KZV na različitim mjestima (Sl. 2/3; Dvořák&Šebela 1992: Abb. 2/10; Neugebauer 1994:

Abb 13/4; Kalicz-Schreiber 1984: T. 32). U horizontalnoj izvedbi motiv je poznat u Somogyvar-kulturi (Ecey 1982-83: P1. 4/1, 2, 4), a u vertikalnoj i horizontalnoj izvedbi kod vinkovačke kulture (T. 1/2, 9; Dimitrijević 1982a: Abb. 5/6, 9, 12, 14, 18, 19; Marković 2002a: T. 1/6, T. 4/1, T.6/3). Čest je motiv u različitim grupama VK (Buchvaldek 1986: Obr. 11/y1-3; Müller-Karpe 1974: T. 504/B2, 3 itd.). Javlja se i u ljubljanskoj kulturi (T. 7/A1; Korošec 1957: T. 2/3; Dimitrijević 1979: T. 40/1; Govedarica 1989: Sl 7/2, 6, T. 3/1). Motiv je vrlo čest u Kisapostag-kulturi na vratu vrčeva ili amfora (T.3/4; Mozsoliczs 1942: T. 9/2; Torma 1972: Abb. 4/15, Abb. 6/11), te unutar rane faze Vatyja-kulture (Kovacs 1984: T. 60/1, 15).

2. *Motiv prave valovnice* nije toliko čest u eneolitiku, ali ga zamjećujemo prvenstveno u okviru VK i njoj srodnih grupa. Zamjećujemo ga u srednjoj i kasnoj VK u Zürichu (Hardmeyer 1992: 180, 185, Abb. 3/2, 5, Abb. 4), te u Njemačkoj (Buchvaldek 1986: Obr. 13/H) i kod tipa Vinelz (Buchvaldek 1998: Obr. 3/3, 4). U kasnoeneolitičkoj Złota-kulturi, koja prethodi kulturama KZV i Chłopice-Vesele u južnoj Poljskoj, taj motiv je vrlo čest (Müller-Karpe 1974: T. 512/E10, 14, F4, 7, 8, H3, J1). U ranobrončanodobnoj fazi vučedolske kulture također se javlja (Durman 1988: kat. jed. 86; Dimitrijević 1977-78: Abb. 8/6). Kao i otisak namotane niti susreće se na nekropoli Kisapostag-kulture u Dunaújvárosu (T. 3/1), ali je u toj kulturi češće motiv primijenjen u vodoravnim valovitim trakama na trbušnim dijelovima amfora (Torma 1972: Abb. 4/8, Abb. 6/36, Abb. 8/10, Abb. 9/20). U licenskoj keramici javlja se u tehnici namotane niti (T. 4/5, T. 7/B2, 4-7), vrpčastoj tehnici (T. 8/1, T. 10/1-4, T. 12/3-4, T. 15/3), te u urezanoj izvedbi na vratovima (T. 13/4) ili trbusima amfora.
3. *Motiv radijalnih otisaka ili ureza* javlja se u čazmi (T. 4/3, 8). Motiv je poznat u Chłopice-Vesele kulturi (Novotny 1984a: T. 81/13, 17, T. 82/9; Machnik 1984: T. 89/7), ali i u Kisapostag kulturi (Torma 1972: Abb. 6/36).
4. *Motiv malih povezanih lučnih traka od otisaka vrpce* javlja se na lokalitetu Vratnec 1 kod Koprivnice (T. 15/4). Uočljiv je u Samborzec grupi Mierzanowice-kulture u Maloj Poljskoj, koja je istovremena Chłopice-Vesele kulturi i Košťany grupi u Slovačkoj (Machnik 1984: T. 91/12).
5. *Desni otisak spletenih niti* javlja se, iako rijetko, i unutar VK i njoj srodnih grupa. rano se javlja u Njemačkoj Königer-Schlichtherle 1990: 154-157, Abb. 4/7) i Češkoj (Buchvaldek 1978: Obr. 6/1). Javlja se među srodnim grupama Chłopice-Vesele u Maloj Poljskoj (Machnik 1984: T. 89/9) i Slovačkoj (Novotny 1984a, Abb. 13/ sredina), te Pleszow-grupi Mierzanowice-kulture (Machnik 1984: T. 92/2, 4, 7, 8, 9).

Sl. 3 1: *St. Salvator bei Friesach*, namotana nit; 2: *Koprivnički Ivanec-Piškornica*, jama 1, spletena nit
(1 po Benkovsky-Pivovarova 1987, 2 crtež M. Alečković)

6. *Motiv urezanih vertikalnih, horizontalnih ili kosih crta u trakama* u licenskoj keramici javlja se kod grublje ili prijelaznofine keramike, ponekad i u kombinaciji s drugim motivima (T. 4/8, 10, T. 9/4, 5, T. 12/2, T. 13/2, T. 14/1, 3, 6, T. 15/9, 10). Takvi motivi poznati su i s Ljubljanskog barja (Korošec 1969: T. 52/4, 10, T. 65/8, T. 67/6-8), te iz Kisapostag-kulture (Mozsolics 1942: T.10/26. Torma 1972: Abb. 4/8, Abb. 6/36, Abb. 9/20). U VK se urezanim trakama ukrašava isključivo gornji dio amfora (Buchvaldek 1967: Abb. 1/A1, 2, 3a, 3b, 4, 8; Müller-Karpe 1974: T. 504/C7), dok je u licenskoj keramici ukrašen samo donji dio amfora ili vrat i čitavo tijelo posude.

Ukrašavanje ručki poznato je u više varijanata tijekom cijelog trajanja licenske keramike. Ručke su ponekad ukrašene rebrastim pojačanjima (T. 5/5, T. 12/7). Rebraste ručke poznate su u vučedolskoj kulturi B-2 stupnja (Dimitrijević 1966: T. 9/12), te u C stupnju (Marković 1981a: T. 8/2, T. 15/4, T. 18/1). Javljaju se i u hatvanskoj kulturi (Kalicz 1984, T. 55:8, 10). Međutim, rebraste ručke na trbušnom dijelu amfora javljaju se češće i u VK (Buchvaldek 1967, T. 1:1, T. 3:2, T. 4:2). Ručke s urezima uz rubove naslijeđe su još od vučedolske kulture (Dimitrijević 1977-78: T. 10/2, 7; Krznarić-Škrivanko 2002: kat. jed. 58), a u sličnom obliku pojavljuju se i u Kisapostag-kulturi (T. 3/1; Torma 1972 Abb 7/8, Abb 11/4), gdje je jedan slučaj sličan otisku spletene vrpce (Torma 1972: Abb. 7/8). Koljenasta ručka iz Čazme ukrašena je s dvije vertikalne linije kratkih inkrustiranih ureza (T. 4:2). Oštro koljenaste ručke imaju analogije u mladoj fazi Nagyrev-kulture (Kalicz-Schreiber 1984: T. 45/14), ali se u nekim varijantama javljaju i u Hatvan-Kulturi (Kalicz 1984: T. 53/21, T. 54/5). No, u donekle sličnom obliku pojavljuju se ukrašene ručke ovog tipa i u Kisapostag-kulturi (Bándi 1984: T.71/7).

Ručke vrčeva ukrašene okomitim-uzdužnim otiscima spletene niti imaju analogije u otiscima vrpce ili urezima na ručkama u VK (Buchvaldek 1967: T. 10/2, 3, T. 12/3), a kasnije i u Chlopice-Vesele kulturi (Müller-Karpe 1974: T. 518/D17; Machnik 1984: T. 89/5). Vertikalni cik-cak, srodan valovnici primijenjenoj na hercegovačkim primjercima, javlja se s otiskom namotane niti na ručki iz Čazme (T. 4/4). Ovakav motiv na ručkama javlja se u vučedolskoj kulturi (Marković 1981a: T.12/8), ali i u kasnoj Kisapostag-kulturi unutar rane Vatea-kulture (Kovacs 1984: T.60/1). No, još ranije, ali u negativnoj izvedbi, javlja se i u starijoj fazi ljubljanske kulture (Govedarica 1989: Sl.7/2).

Rezimirajući naprijed navedeno dolazimo do nekoliko ključnih momenata za rješavanje geneze licenskokeramičke kulture. Kod najkarakterističnijih vrčeva s ručkom ispod oboda i nasuprotnom ušicom nesumnjivo je vinkovačko porijeklo. Zdepasti vrč ima dobre analogije u VK i ljubljanskoj kulturi, a nešto rjeđi vrč s cilindričnim vratom i manjom kosom ručkom VK. Tipična zdjela s ljevkastim obodom širim od

trbuha ima analogije od kulture Złota do Nagyrev-kulture, Wieselburg, pa i Kisapostag-kulture, no srodan oblik postojao je već i u vinkovačkoj kulturi. Amfore s velikim trbuhom i manjim ljevkastim vratom u sličnom obliku nalazimo u vinkovačkoj kulturi, ali i u VK, te hatvanskoj i Kisapostag-kulturi. Udubljena dna rjeđe se pojavljuju u vinkovačkoj kulturi, ali češće u ljubljanskoj kulturi. Kod tekstilnih tehnika ukrašavanja važna je zastupljenost otiska namotane niti (Wickelschnur) u VK i srodnim kulturama, no svakako u ljubljanskoj i Kisapostag-kulturi. Obični otisci spletene niti (Schnur) česta su karakteristika VK, ali izrazito lijevi. Desni otisci javljaju se u VK rijetko, ali su češći u ranoj kulturi Mierzanowice i srodnim kulturama ranog brončanog doba Male Poljske i Slovačke. Tehnika ubadanja javlja se u vinkovačkoj kulturi, a pojedinačnog žigosanja u ljubljanskoj kulturi i KZV. Pravilno češljasto ukrašavanje javlja se u vinkovačkoj kulturi, ali ga nalazimo i u ostalim istovremenim i kasnijim kulturama Karpatske kotline. Metličasto prevlačenje javlja se još u vučedolskoj kulturi, ali isto tako u vinkovačkoj, a naročito je često u hatvanskoj i (ranoj) Kisapostag-kulturi.

Kao motiv ukrašavanja na prvom mjestu naglašavamo česti cik-cak u vučedolskoj i vinkovačkoj kulturi, ali je to motiv koji se javlja i u VK te u ljubljanskoj kulturi, a često i u Kisapostag-kulturi. Motiv prave trakaste valovnice javlja se i u VK i srodnim kulturama (Złota), ali i u najkasnijoj vučedolskoj kulturi, a kao otisak namotane niti ili urezan motiv javlja se i u Kisapostag-kulturi. radijalni otisci i urezi javljaju se u kulturi Chlopice-Vesele, kao i u Kisapostag-kulturi. Mali povezani lukovi otisaka javljaju se u ranoj Mierzanowice-kulturi. Urezane vertikalne, horizontalne ili kose (te prekrizene) crte u trakama poznate su u ljubljanskoj, ali i u vinkovačkoj, te Kisapostag-kulturi, dok su u VK primijenjeni samo u gornjem dijelu amfore. Kod ukrašavanja ručki važno je da se ukrašavanje uzdužnim otiscima spletene niti javlja u VK, a kasnije i u kulturi Chlopice-Vesele. Vertikalni cik-cak na ručkama javlja se u vučedolskoj, ali i u ljubljanskoj, te Kisapostag-kulturi. Rebraste ručke poznate su još od vučedolske, a javljaju se još u VK i u hatvanskoj kulturi. Oštro koljenaste ručke javljaju se u mladoj nadrevskoj, hatvanskoj, ali u sličnom obliku i u Kisapostag-kulturi.

Zaključno možemo reći da je porijeklo licenskokeramičke kulture poligenetsko, uvjetovano burnim gibanjima ranobrončanodobnih kulturnih skupina po Karpatskoj kotlini. Prije svega, očiti su utjecaji vinkovačke i ljubljanske kulture, no izraziti su i utjecaji VK i njoj srodnih ranobrončanodobnih kultura, te Kisapostag-kulture.

Prijedlog stupnjevanja licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj

Prije svega potrebno je naznačiti osnovne odnose među kulturama Karpatske kotline i istočnog prialpskog prostora. Vinkovačka kultura (kao i šomodvarska) traje

i u vrijeme Csepel-tipa KZV i rane Nagyrev-kulture (Kulturen FBZ, Kron. t. s. 168; također Dimitrijević 1982a: Abb.8). S njezinim mladim dijelom istovremena je ljubljanska kultura, koju se može komparirati i s Csepel-tipom KZV (Dimitrijević 1982a: Abb.8; Govedarica 1989: 62-63). Kisapostag-kultura mlađa je od vinkovačke (Bándi 1982: 178), a prethodi klasičnoj PIK i Vatya-kulturi (Torma 1972: 36), te čini međufazu između njih, barem većim dijelom (Kulturen FBZ, Kron. t. s. 168). Prema mišljenju I. Bone ranoj bronci 3 pripadaju Nagyrev II i Kisapostag A, a srednjoj bronci 1 Kisapostag B i Vatya Ia-s Kisapostagom (Bona 1975: 73). PIK se javlja u drugoj polovici srednje bronce 1, a završava u prvoj polovici srednje bronce 3, kao i kasna Vatya (Bona 1975: 222). O kontaktima VK u vrijeme vučedolske i vinkovačke kulture govorili smo naprijed. Kultura Chlovice-Vesele istovremena je s kasnom KZV, a Mierzanowice-kultura traje još za hatvanske, dok joj početak pada u vrijeme kasne kulture Chlovice-Vesele (Machnik 1984: Abb.18).

Kako bismo mogli predložiti stupnjevanje licenskokeramičke kulture u Hrvatskoj prije svega ćemo morati razlučiti elemente ukrašavanja, jer u ovoj fazi istraživanja oni će pri podjeli igrati najvažniju ulogu.

1. zastupljenost otiska namotane niti
2. zastupljenost otiska spletene uzice
3. odsutnost tehnike namotane niti
4. odsutnost tehnike spletene uzice
5. otisci na vratu bez zonalne podjele
6. pojava zonalne podjele ukrasa na vratu
7. zastupljenost motiva valovnice na vratu
8. odsutnost motiva valovnice
9. češća zastupljenost metličastog ukrašavanja
10. odsutnost ili rjeđa primjena metličastog ukrašavanja

- I. Elemente pod br. 1, 4, 5, 9 ima lokalitet Čazma-Radinac.
- II. Elemente pod br. 1, 2, 5, 6, 7 i 10 imaju lokaliteti Vindija (10?), Velika pećina (10?), Đakovo-Grabrovac, Gradac-Klasje i Vučjak Feričanački-Jezero.
- III. Elemente pod br. 2, 3, 6, 7. i 10. imaju lokaliteti Koprivnički Ivanec-Piškovnica Koprivnica-Cerine 3, Vratnec 1 kod Koprivnice i Torčec-Selsko trnje.

IV. Elemente pod br. 2, 3, 8, 10. imaju lokaliteti Podgorač-Breški, Gradac-Pašnjak/Babišnjača, te Bapska (10?).

Prema naprijed iznesenim kriterijima jasno je da grupiranje samo najranijih elemenata ima jedino lokalitet Čazma. Njega ćemo nazvati drugačije zbog nedostatka klasičnih licenskih obilježja ili importa PIK: *protolicenska faza*. Grupiranje ranih te klasičnih elemenata na istim lokalitetima ima grupa II, koju ćemo nazvati *A-1 stupnjem klasične licenskokeramičke kulture*. U Đakovu se pojavljuje s izrazito ranom PIK koja ima široke inkrustirane trake (Sl. 1/2; Mišljenja o tome koja zastupaju A. Mozsolics i G. Bándi v. kod Majnarić-Pandžić 1977: 73)⁷. Grupiranje ranih elemenata bez onih najranijih ima grupa III, koju ćemo nazvati *A-2 stupnjem klasične licenskokeramičke kulture*. Kod Koprivnice se na lokalitetima pojavljuje i import klasične PIK. Najzad, grupiranje elemenata bez onih ranih ima grupa IV, koju ćemo nazvati *B stupnjem klasične licenskokeramičke kulture*. Ova grupa se u Podgoraču pojavljuje s izrazito kasnom PIK (grupa Szeremle, a u Novigradu vjerojatno i s vatinskom kulturom faze Lovas).

Prema tome, ponovo, ali sada detaljnije i razrađenije dolazimo do našeg prijedloga osnovne podjele ove kulture s vukovarskog Znanstvenog skupa HAD-a 1981. godine (Marković 1981/84: 22-23). Ovaj put dodatni argumenti su novopronađeni lokaliteti, ali i naknadno provedena iskopavanja sa zatvorenim nalazima.

Ukratko ćemo navesti i osnovne karakteristike pojedinih razvojnih faza licenskokeramičke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, uz napomenu da takav razvoj neće nužno postojati i u drugim regijama.

1. Protolicenska faza (Čazma), T.4-5 T.6/1-2.

Lokalitet: Čazma-Radinac, iskopavanje 1983.

Oblici: vrčevi s drškom (i ušicom nasuprot); bikonične zdjele s ručkom i izvijenim gornjim konusom, možda i ušicom nasuprot; polukuglaste zdjele s ručkom; lonci i lončići; trbušaste amfore s ručkama.

Ukrašavanje: otisak namotane niti ili ubadanje u jednoj širokoj horizontalnoj zoni sastavljenoj od više nizova na vratu amfora, vrčeva i zdjela, otisci ponekad blago valoviti; javlja se i radijalni otisak niti uz otisak

⁷ Osvrt na rad Martinec 2002. U načelu vrlo dobro prezentiranom radu M. Martinec govori se o prevlasti južne PIK u jami 5 na lokalitetu Grabrovac kod Đakova (c.c. 296-297). To neće sasvim odgovarati činjeničnom stanju, ponajviše zbog toga što pravih licenskih i PIK elemenata ima podjednako, ali i zbog očito vinkovačkog karaktera brojne grube keramike (npr. T.10). Pregledom materijala ustanovili smo u dijelu građe veliku sličnost s nekim oblicima i ukrasima s lokaliteta oko Koprivnice. Usto, autorica nije u opsežnoj literaturi obuhvatila neka mišljenja iz radova osamdesetih i devedesetih godina (Štrk 1984; Marković 1994). Radi se, naime, o najranijim fazama licenskokeramičke kulture. To je autoricu odvelo do datacije u kasnu fazu, tj. stupanj B, odnosno Br B1. Međutim, ne možemo očekivati u svakom objektu na svakom lokalitetu sve elemente koji bi mogli datirati nalazište u određeni stupanj, te je nedostatak valovnice u jami 5 (a taj element inače postoji na Grabrovcu) nedostatan za kasnu dataciju. O ranoj dataciji govori prije svega zastupljenost tehnike namotane niti, te nekih drugih ranijih elemenata.

petlje; ručke ukrašene otiskom cik-caka, rebrenjem i dvorednim vertikalnim zarezima; grublja keramika ukrašena pravim metličastim načinom, a dijelom pravilnim češljastim trakama izvedenim vodoravno, okomito i radijalno (ponekad prekríženo); bradavičaste aplikacije uz obod posude.

Relativnokronološki položaj: istovremenost s ranim i klasičnim Kisapostagom - Nagyrev II - Nitra-Mierzanowice/Samborzec faza - rani Hatvan - kasna kultura Chłopice-Vesele (Reinecke Br A1)

2. Klasična licenskokeramička kultura, stupanj

A-1, T. 6/3-5, T. 7/B, T. 8-9

Lokaliteti: Vindija (iskopavanje), Velika Pećina (iskopavanje), Đakovo-Grabrovac (iskopavanje), Gradac-Klasje (iskopavanje), Vučjak Feričanački-Jezero (iskopavanje)

Oblici: Klasični licenski vrč ljevkastog vrata s trakastom ručkom ispod oboda do ramena te pseudoručkom nasuprot; manji zdepasti vrč sa širokom trakastom ručkom; lonci i lončići s ručkama ili bez njih, pretežno ovalnih oblika; polukuglaste zdjele sa zaravnjenim obodom; amforasti oblici s kraćom ručkom na pregibu kraćeg vrata u rame; manje bikonične zdjele; minijaturne čašice i zdjelice.

Ukrašavanje: tehnikom namotane niti ukrašeni vratni dijelovi u jednoj široj zoni vodoravnih otisaka; vrpčasto ukrašavanje na vratu u više zona ili u samo jednoj široj zoni; valovite trake dolaze i u tehnici namotane niti i u vrpčastoj tehnici; kod lončića vertikalni i pravilni češljasti urezi od ramena do dna; urezi ponekad i na vratu; u Đakovu dolaze i vinkovački oblici s dugmetastim aplikacijama; ponekad se javljaju bukli, ali i gredaste horizontalne aplikacije; otisci prsta na obodima; često barbotinsko ukrašavanje; u Đakovu dolaze i rani PIK nalazi sa širokim inkrustiranim zonama.

Relativnokronološki položaj: istovremenost s ranom PIK - rana Vatyja - kasni Kisapostag - najkasniji Nagyrev - posuška kultura/faza Nečajno - Mierzanowice - rana Ottomany (Reinecke Br A1/A2)

3. Klasična licenskokeramička kultura, stupanj

A-2, T. 10-15

Lokaliteti: Koprivnički Ivanec-Piškovnica (iskopavanje), Koprivnica-Cerine 3 (iskopavanje) Vratnac 1 kod Koprivnice (p.n.), Torčec-Selsko trnje (p.n.)

Oblici: klasični licenski vrč tipa kao u stupnju A1; vrč s cilindričnim kraćim vratom i ručkom koso postavljenom od dna vrata do ramena; veće i manje zdjele bikoničnog oblika, s ljevkastim vratom širim od trbuha i pseudoručkom na pregibu; čaše; lonci i lončići s kosim ili pravilnim ručkama ispod oboda i cilindričnim vratom; polukuglaste zdjele; amfore s ljevkastim vratom i širokim trbuhom na kojemu su

uže ili šire tunelaste ručke; lončići s izvijenim vratom i ručkama između vrata i trbuha; kuglasti lonci ili lončići.

Ukrašavanje: nema tehnike namotane niti; svi tekstilni ukrasi pa i valovnica izvedeni vrpčastim otiskom, a ukrašavaju se vrat, ručka i pseudoručka vrčeva, zdjela i amfora; isti oblik vrča ponekad bez ukrasa; otisci malih vrpčastih lukova između horizontalnih traka; lonci ponekad ukrašeni češljastim potezima od oboda do dna; amfore ponekad s cik-cakom na vratu te višerednom urezanom valovnicom na vratu ili trbušnom dijelu te zrakasto raspoređenim urezanim trakama u donjem dijelu; pravog metličastog ukrašavanja više nema; ponekad bradavičaste aplikacije; trokutasto žigosanje; ukrašavanje otiscima spletene niti u pravilu u više zona, rijetko jednodijelno, rijetko se javlja tanji nanos barbotina; rijetko gredaste aplikacije ispod ruba s otiscima nokta i jagodice; import klasičnih faza PIK.

Relativnokronološki položaj: istovremenost s Gatta Wieselburg kulturom - klasična PIK Vatyja - kasni Hatvan - Mierzanowice - posuška kultura/faza Sovićirana vatinska kultura - mlađa Ottomany (Reinecke br A2)

4. Klasična licenskokeramička kultura, stupanj B

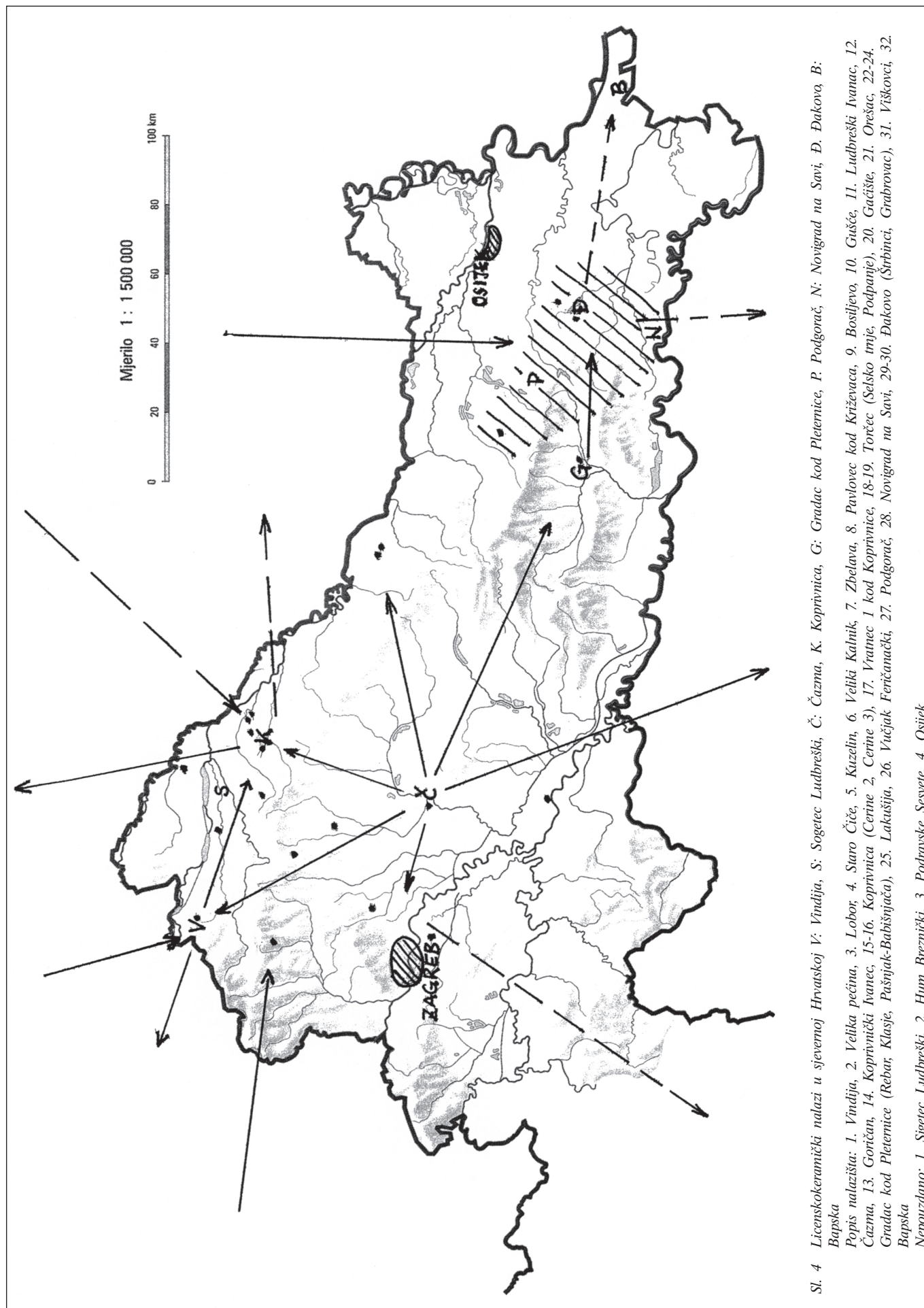
Lokaliteti: Podgorač-Breški (iskopavanje), Gradac-Pašnjak (iskopavanje) Novigrad na Savi (iskopavanje), Bapska (pn.).

Oblici: klasični vrč kao u A-1 stupnju, ali ponekad sa znatno višim vratom; polukuglaste zdjele sa zaravnjenim obodom; lonci s ručkama na vratu; amfore sa širim tunelastim ručkama na trbuhu, te užom ručkom na vratu ponekad.

Ukrašavanje: nestaje motiv vrpčaste trakaste valovnice; vrat i ručka ukrašeni vrpčastim otiskom; urezana imitacija vrpčastog ukrasa; češljasti motivi u trakama; nazočnost kasne PIK (grupa Szeremle) u Podgoraču, kasne PIK i Lovas-faze vatinske u Novigradu na Savi.

Relativnokronološki položaj: istovremenost s PIK/Szeremle - Vatyja/Rakospalota faza - Madarovce/faza Dolny Peter - vatinska/faza Lovas - posuška/faza Gagrice (Reinecke Br B1)

Zaključno možemo reći da je u sjevernoj Hrvatskoj danas poznato više od 30 lokaliteta s licenskom keramikom iz više razvojnih faza. Međutim, iskopavanja je još uvijek nedovoljno, pa raspolažemo sa svega nekoliko zatvorenih cjelina (lokaliteti u Čazmi, Đakovu, Koprivničkom Ivancu, Koprivnici i Podgoraču) dok se među vjerojatno pouzdane mogu ubrojiti Vindija i Novigrad na Savi. Osim grobnice u Vindiji i nesigurnog podatka o grobu u Sigecu Ludbreškom, svi ostali pouzdani podaci odnose se na naselja. Nalazi PIK, kao import ili ravnopravno zastupljeni nalaz, pouzdani su u zatvorenim cjelinama na 4 mjesta, ali se među površinskim nalazima pojavljuju i drugdje. Kako danas izgleda, područje oko Našica, Đakova i Slavenskog

Sl. 4 Licenskokeramički nalazi u sjevernoj Hrvatskoj V: Vindija, S: Sogetec Ludbreški, Č: Čazma, K: Koprivnica, G: Gradac kod Pleternice, P: Podgorač, N: Novigrad na Savi, D: Đakovo, B: Bapska

- Popis nalazišta: 1. Vindija, 2. Velika pečina, 3. Lobož, 4. Staro Čiče, 5. Kuzelin, 6. Veliki Kalnik, 7. Zhelava, 8. Pavlovec kod Križevaca, 9. Bosiljevo, 10. Gušće, 11. Ludbreški Ivanac, 12. Čazma, 13. Goričan, 14. Koprivnički Ivanec, 15-16. Koprivnica (Cerine 2, Cerine 3), 17. Vratnac 1 kod Koprivnice, 18-19. Torčec (Selsko trnje, Podparnje), 20. Gacište, 21. Orešac, 22-24. Gradac kod Pleternice (Rebat, Klasje, Pašnjak-Babišnjača), 25. Lakušija, 26. Vučjak Feričanački, 27. Podgorač, 28. Novigrad na Savi, 29-30. Đakovo (Šrbinci, Grabrovac), 31. Viškovi, 32. Bapska

Nepouzdanost: 1. Sigetec Ludbreški, 2. Hum Breznički, 3. Podravske Sesvete, 4. Osijek

Broda jest prostor zajedničkog života PIK i licensko-keramičke kulture, dok bi prostor od Gradca kod Pleternice (Požeška kotlina) na zapad bio isključivo licenski. Najistočniji pravi licenski nalazi zabilježeni su u Bapskoj, na obroncima Fruške gore kod Iloka (vidi Sl. 4).

Analizom važnijih oblika posuda te ukrasnih tehnika i motiva došli smo do zaključka da je porijeklo ove kulture poligenetsko: na osnovi vinkovačke i ljubljanske kulture formira se protolicenska faza, a ubrzo nakon nje i stupanj A-1. U njima su očiti elementi kulture Kisapostag, te kasne VK i njoj srodnih ranobrončanodobnih kultura.

Analizom zastupljenosti ili odsutnosti nekih ukrasnih elemenata došli smo do prijedloga za izdvajanje protolicenske faze (Čazma) iz koje se razvija rana klasična licenskokeramička kultura. Ranija faza A stupnja (stupanj A-1) ima motiv samostalne valovite trake, te još istovremeno tehniku namotane niti i spletene niti. Zastupljena je na lokalitetima Vindija, Velika pećina,

Đakovo i Gradac-Klasje. Kasna faza A stupnja (stupanj A-2) ima također motiv valovnice, ali bez tehnike namotane niti. Zastupljena je na lokalitetima Koprivnički Ivanec, Koprivnica, Vratnec 1, Torčec. Na kraju, samo s tehnikom spletene uzice, ali bez motiva valovnice, javlja se kasna faza (stupanj B) na lokalitetima Podgorač, Novigrad na Savi, Gradac-Pašnjak, Bapska. Nama ova podjela (nakon dugogodišnjih istraživanja) danas izgleda najlogičnijom, što ne znači da se neće moći dopunjavati ili korigirati podacima s novih arheoloških istraživanja, naročito sa zatvorenim cjelinama.

U sjevernoj Hrvatskoj, istočnoj Sloveniji i jednom dijelu Bosne (Pod kod Bugojna) nalazimo rane faze licenskokeramičke kulture, dok u najzapadnijoj Mađarskoj, istočnoj Austriji i jugozapadnoj Slovačkoj nalazimo samo kasnu fazu (ili faze). Međutim, u Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj podloga za stvaranje ove kulture nije sasvim ista, pa će možda biti i nekih specifičnosti, kojih svakako ima i u Austriji.

POPIS KRATICA

AA	- Archaeologia Austriaca, Wien	MittArchInstBeihft 2...	
AH	- Archaeologia Hungarica, Budapest		- Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten-Internationales Symposium 1977 Budapest-Velem, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften Beiheft 2, Budapest 1981.
AI	- Archaeologia Iugoslavica, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd		
AP	- Arheološki pregled, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd		
Atti del X Simposio...			
	- Il passaggio del Neolitico all'et del Bronzo nell'Europa Centrale e nella regione Alpina, Problemi cronologici e terminologici-Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'et del Bronzo un Europa Lazise-Verona 1980, Verona 1982.	MuzVj	- Muzejski vjesnik, glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske
AV	- Arheološki vestnik, SAZU, Ljubljana	OA	- Opuscula Archaeologica, Filozofski fakultet, Zagreb
40 god SZH	- 40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Koprivnica 1986.	OZ	- Osječki zbornik, Muzej Slavonije Osijek
GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja-arheologija, Sarajevo	PJZ	- Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
IzdHAD	- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb	PodZb	- Podravski zbornik, Muzej grada Koprivnice
JPME	- Janus Pannonius Múzeum Evkönyve, Pécs	PrilInstArh	- Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu
KulturenFBZ	- Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Balkanološki institut SANU pos. izd. 22 ser. Balcano-Pannonica, Beograd 1984.	PZ	- Praehistorische Zeitschrift, Berlin-New York
		VAMZ	- Vjesnik Arheološkog muzeja u zagrebu
		VMMK	- Veszprem Megyei Múzeum közlömerye, Veszprem
		ZbADBiH	- Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo

POPIS LITERATURE

- Balen-Letunić&Šimek 1982 D. Balen Letunić & M. Šimek: Sv. Petar Ludbreški - Staro groblje, Ludbreg. 40godSZH, 106.
G. Bándi: Die terminologischen und relativchronologischen Probleme der frühen und mittleren Bronzezeit in Westungarn. *Atti del X Simposio*, 165-181.
- Bándi 1984 G. Bándi: Die «Kisapostag-Problematik». *Kulturen FBZ*, 257-266.
- Benkovsky-Pivovarová 1972 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich. *PZ* 47/2, 198-212.
- Benkovsky-Pivovarová 1981 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum neuesten Forschungsstand über die Litzenkeramik in Österreich. *MittArchInstBeiheft* 2, 29-38, T.1-4.
- Benkovsky-Pivovarová 1992 Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum Beginn der Belegiš-Kultur. *Balcanica* 23, Beograd 1992, 341-349.
- Benkovsky-Pivovarová&Gömör&Kaus1987 Z. Benkovsky-Pivovarová & J. Gömör & K. Kaus: Grabfunde der Kultur mit Litzenkeramik in Österreich und in Westungarn. *AA* 71, 19-27.
- Bóna 1975 I. Bóna: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen*. AH s.n. 49, 1975.
- Buchvaldek 1967 M. Buchvaldek: *Die Schnurkeramik in Böhmen*. Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica Monographia 19, Praha
- Buchvaldek 1978 M. Buchvaldek: Otázka continuity v českomoravském mladším eneolitu. *Praehistorica* 7-1, Praha, 35-64, T.1-5.
- Buchvaldek 1981 M. Buchvaldek: Das Karpatenbecken und die Schnurkeramik in Böhmen und Mähren. *MittArchInst Beiheft* 2, 41-48, T.1-9.
- Buchvaldek 1986 M. Buchvaldek, *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. I Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty*. *Praehistorica* 12, Praha
- Buchvaldek 1998 M. Buchvaldek: *Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. II. Skupiny mezi horním Rýnem, Mohanem a středním Dunajem*. *Praehistorica* 23, Praha, 17-60.
- Čović 1983a B. Čović: Prelazna zona. *PJZ* 4, 1983, 170-183.
- Čović 1983b B. Čović: Sjeverna Bosna i Karpatski bazen u rano i srednje bronzano doba. *ZvADBiH* 1, 65-70, T.1.
- Čović 1989 B. Čović: Posuška kultura. *GZM* 44, 61-128.
- Čović 1991 B. Čović: *Pod kod Bugojna, naselje bronzanog i željeznog doba u centralnoj Bosni*, sv. 1: Rano bronzano doba. Sarajevo
- Dimitrijević 1966 S. Dimitrijević: Arheološka iskopavanja na području vinkovačkog Muzeja, rezultati 1957-1965. *Acta Musei Cibalensis* 1, Vinkovci
- Dimitrijević 1967 S. Dimitrijević: Die Ljubljana-Kultur, Problem des Substrats, der Genese und der regionalen Typologie. *AI* 8, 1 i d.
- Dimitrijević 1977-78 S. Dimitrijević: Zur Frage der Genese und Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischenstromlande Donau-Drau-Sawe. *VAMZ* 10-11, 1-96, T. 1-18.
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Ljubljanska kultura ili dalji život vučedolske baštine. *PJZ* 3, 317-329.
- Dimitrijević 1982a S. Dimitrijević: Die frühe Vinkovci Kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat im Lichte der Ausgrabungen in Vinkovci (1977/78). *OA* 7, 7-36, T.1-8, Abb.1-8.
- Dimitrijević 1982b S. Dimitrijević: Zu einigen chronologischen Fragen des pannonischen Aeneolithikums. *Germania* 60/2, Frankfurt a.M, 425-458.
- Dizdar 1996 M. Dizdar: Brončanodobno naselje u Vinkovcima-Duga ulica br. 23. *OA* 20, 7-38.
- Dular 1999 J. Dular: Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien — Forschungsstand und Probleme. *AV* 50, 81-96.
- Durman 1988 A. Durman: Vučedol — treće tisućljeće p.n.e., Katalog izložbe. Muzejski prostor, Zagreb
- Dvořák&Šebela 1992 P. Dvořák&L. Šebela: Beziehungen zwischen Schnurkeramik und Glockenbecherkultur in Mähren. *Praehistorica* 19, Praha, 99-107.
- Ecsedy 1982-1983 I. Ecsedy: *Ásatások Zók-Várhegyen (1977-1982)/Előzetes jelentés (Excavations at Zók-Várhegy (1977-1982)/Preliminary Report*. *JPME* 27, 198, 59-105.
- Forenbaher 1987 S: Forenbaher: Vlaška peć kod Senja. *OA* 11-12, 83-97, T.1-4.
- Govedarica 1989 B. Govedarica: Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana. *Djela ANUBiH* LXVII/7, Sarajevo
- Guštin&Tiefengraber 2001 M. Guštin & G. Tiefengraber: Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota—Nova tabla. *AV* 52, 2001, 107-116..
- Hardmeyer 1992 B. Hardmeyer: Die Schnurkeramik in der Ostschweiz. *Praehistorica* 19, Praha, 179-186.
- Hareh 1986 Z. Harej: *Kulture kolišč na Ljubljanskem barju*. Ljubljana
- Homen 1981 Z. Homen: Novi nalazi na Kalniku. *MuzVj* 4, Varaždin, 19-24.
- Kalicz 1984 N. Kalicz: Die Hatvan-Kultur. *KulturenFBZ*, 191-214.
- Kalicz-Schreiber 1984 R. Kalicz-Schreiber: Komplex der Nagyrev-Kultur *KulturenFBZ*, 133-190.
- Kalicz-Schreiber&Kalicz 1999... R. Kalicz-Schreiber & N. Kalicz: A Somogyvár-Vinkovci kultúra és a harangedény Csepel-csoport Budapest kora bronzkorában (Die Somogyvár-Vinkovci-Kultur und die Glockenbecher in der Frühbronzezeit von Budapest). *Svaraia* 24/3, Szombathely, 83-114.

- Karavanić&Mihaljević&Kalafatić 2002
S. Karavanić & M. Mihaljević & H. Kalafatić: Naselje Mačkovac-Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini. *PrilInstArh* 19, 2002, 47-62.
- Katalog Lopor 2002
Lopor, Majka Božja Gorska - katalog izložbe, Gornja Stubica 2002 (autori K. Filipec, S. Kovačević etc.)
- Köninger&Schlichtherle 1990
J. Köninger & H. Schlichtherle: Zur Schnurkeramik und Frühbronzezeit am Bodensee. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 15, Stuttgart, 149-173.
- Korošec 1957
P. Korošec: Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju. *AV* 8/1, 9-25.
- Korošec 1962
J. Korošec: Nekaj neolitskih in eneolitiskih problemov v okolici Križevcev na Hrvatskem. *Zbornik Filozofske fakultete* 4/1, Ljubljana
- Korošec 1969
P. i J. Korošec: Najdbe s kološčarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju. *Arheološki katalogi Slovenije* 3, Ljubljana
- Kovacs 1984
T. Kovacs: *Vatya-Kultur, KulturenFBZ*, 217-232.
- Krznarić-Škrivanko 2002
M. Krznarić-Škrivanko: Bakreno i rano brončano doba, u: M. Dizdar & Iskra-Janošić & M. Krznarić-Škrivanko: *Iz kolijevke rimskih careva — Vinkovci u svjetlu arheologije*, Katalog izložbe, Vinkovi-Zagreb, 21-29, 91-103.
- Ložnjak 2001
D. Ložnjak: *Nalazšta bronačnog doba na vinkovačkom području*. *PrilInstArh* 18, 33-61.
- Lubšina-Tušek 1993
M. Lubšina-Tušek: *Kamnito oruđe v severovzhodni Sloveniji*. *Ptujski arheološki zbornik*, Ptuj, 31-158.
- Machnik 1984
J. Machnik: *Frühbronzezeitliche Kulturen in Kleinpolen*. *KulturenFBZ*, 341-376.
- Majnarić-Pandžić 1973
N. Majnarić-Pandžić: *Podgorač-Breške (Gaj), Našice-ranobrončanodobno naselje s licenskom i panonskom inkrustiranom keramikom*. *AP* 15, 25-26.
- Majnarić-Pandžić 1974
N. Majnarić-Pandžić: *Breške, Podgorač, Našice-ranobrončanodobno naselje s licenskom i panonskom inkrustiranom keramikom*. *AP* 16, 39-41, T.20, profili-prilog
- Majnarić-Pandžić 1976
N. Majnarić-Pandžić: *Die Litzenkeramik in Slawonien*. *Istraživanja* 5, Novi Sad, 97-104.
- Majnarić-Pandžić 1977
N. Majnarić-Pandžić: *Prilog problematici licenske keramike u sjevernoj Jugoslaviji*. *AV* 27/1976, 68-96.
- Majnarić-Pandžić 1981
N. Majnarić-Pandžić: *Srednje brončano doba u južnoj Panoniji*. *Rukopis doktorske disertacije*. *Filozofski fakultet u Zagrebu*
- Majnarić-Pandžić 1984
N. Majnarić-Pandžić: *Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji i Baranji*. *Znanstveni skup Vukovar 1981*, *IzdHAD* 9, 63-90.
- Majnarić-Pandžić 1998
N. Majnarić-Pandžić: *Brončano i željezno doba*, u: S. Dimitrijević & T. Težak-Gregl & N. Majnarić-Pandžić: *Prapovijest*. *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*. Zagreb, 161-358.
- Marković 1981a
Z. Marković: *Vučedolska kultura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*. *AV* 32, 219-290.
- Marković 1981b
Z. Marković: *Novi prilozi poznavanju prethistorije u Podravini*. *PodZb* 81, 193-213.
- Marković 1982a
Z. Marković: *Rezultati istraživanja prethistorijskih lokaliteta oko Koprivnice 1981. godine*. *PodZb* 82, 239-264.
- Marković 1982b
Z. Marković: *Novootkriveni licenski lokalitet kod Našica*. *Glasnik slavonskih muzeja* 46, Vukovar.
- Marković 1981/1984
Z. Marković: *Neka pitanja neolitika, eneolitika i brončanog doba našičkog kraja i Đakovštine*. *Znanstveni skup Vukovar 1981*. *IzdHAD* 9, 13-29.
- Marković 1986a
Z. Marković: *Početna istraživanja lokaliteta Cerine III*, *PodZb* 86, 152-160.
- Marković 1986b
Z. Marković: *Arheološka istraživanja u Ludbreškom Ivancu*. *MuzVj* 9, Koprivica, 8-10.
- Marković 1986c
Z. Marković: *Koprivnički Ivanec-Piškovnica, Koprivnica*. *40godSZH*, 95.
- Marković 1988
Z. Marković: *Noviji i neobjavljeni arheološki nalazi iz Podravine i kalničko-bilogorske regije (II.)*. *PodZb* 88, 182-196.
- Marković 1989
Z. Marković: *Kronologija i geneza ranobrončanodobnih kultura sjeverne Hrvatske*. *AV* 39-40, 413-423.
- Marković 1990
Z. Marković: *Problem geneze i razvoja eneolitičkih i ranobrončanodobnih kultura sjeverozapadne Hrvatske*. *Znanstveni skup Koprivnica 1986*, *IzdHAD* 14, 39-50.
- Marković 1992
Z. Marković: *Licenskokeramička kultura u vremenu i prostoru (uvodne napomene)*. *MuzVj* 15, Kutina, 23-26.
- Marković 1993-94.
Z. Marković: *Koprivnica i najbliža okolica od pretpovijesti do kasnoga srednjeg vijeka*. *PodZb* 19-20, 107-127.
- Marković 1994
Z. Marković: *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*. *Izdanja Muzeja grada Koprivnice*, Koprivnica
- Marković 1996
Z. Marković: *Osvrt na nekoliko novopronađenih nalazišta iz koprivničke Podravine*. *MuzVj* 18/19, Kumrovec, 19-25.
- Marković 1997
Z. Marković: *Osvrt na neke pretpovijesne i srednjovjekovne nalaze u Podravini*. *PodZb* 23, 33-52.
- Marković 2002a
Z. Marković: *Grabrovac kod Đakova i početak brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj*. *PrilInstArh* 19, 31-45.
- Marković 2002b
Z. Marković: *Kulture i stanovništvo našičkog kraja od prapovijesti do turskog osvajanja u 16 st*. *Našički zbornik* 7, Našice, 7-26.
- Marković 2002/2003
Z. Marković: *Sjeverna Hrvatska na izmaku eneolitika i početku ranoga brončanog doba: Histria antiqua 2003 (u tisku)*

- Marković 2003 Z. Marković: Novi prilozi poznavanju eneolitika i brončanog doba u koprivničkoj Podravini. Znanstveni skup Bjelovar 1996, IzdHAD 2003 (u tisku)
- Marković-Zvijerac Z. Marković & I. Zvijerac: Arheološko-povijesni slijed naseljavanja Torčeca i okolice, u: *Povijest Torčeca* (ur. H. Petrić), Torčec, 44-59
- Martinec 2002 M. Martinec: Brončanodobna naseobinska jama s lokaliteta Grabrovac. *OA* 26, 275-312.
- Minichreiter 1982-83 K. Minichreiter: Pregled istraživanja nekropola grupe Gređani u Slavoniji. *Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU, Osijek*, 7-122.
- Mozsolics 1942 A. Mozsolicz: A Kisapostagi korabronzkorí urnatemetö (Der frühbronzezeitliche Urnenfriedhof von Kisapostag). *AH* 26
- Müller-Karpe 1974 H. Müller-Karpe: *Handbuch der Vorgeschichte*, III. Band-Kupferzeit. München
- Neugebauer 1994 J. W. Neugebauer: *Bronzezeit in Ostösterreich*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 98-101, St. Pölten-Wien
- Neugebauer-Maresch 1994 C. Neugebauer-Maresch: Die Lokalgruppe der Schnurkeramik des Unteren Traisental, U: Neugebauer 1994, 23-35.
- Novotny 1984a M. B. Novotny Die Chłopice-Gruppe. *Kulturen FBZ*, 283-288.
- Novotny 1984b M.-B. Novotny: Koštany-Gruppe. *Kulturen FBZ*, 289-298.
- Pavlović 1984 I. Pavlović: Rezultati iskopavanja na lokalitetu Grabrovac u godini 1980. Znanstveni skup Vukovar 1981, IzdHAD 9, 53-62.
- Pavlović&Bojčić 1981 I. Pavlović & Z. Bojčić: Ciglana Grabrovac, Đakovo-prethistorijsko naselje, *AP* 22, 27-29, T.15-17.
- Potrebica&Balén 1999 H. Potrebica & J. Balén: Prapovijesni nalazi iz Požeške kotline u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *Zlatna dolina* 5, Požega, 7-61.
- Salajić 2001 S. Salajić: Arheologija virovitičkog kraja. Katalog izložbe, Gradski muzej Virovitica
- Sokol 1996 V. Sokol: Nekropola kulture žarnih polja iz Moravča kod Sesveta. Znanstveni skup Zagreb 1989, IzdHAD 17, 29-57.
- Sokol 2002/2003 V. Sokol: Arheološki lokaliteti sesvetskog Prigorja. *Zelinski zbornik* (u tisku)
- Strmčnik-Gulić 2001 M. Strmčnik-Gulić: Nova podoba prazgodovinske poselitve na zahodnem obrobju Dravskega polja. *AV* 52, 117-127, T.1-3.
- Szathmári 1983 I. Szathmári: Kisapostager Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaujváros. *Alba regia* 20, Székesfehérvár, 7 i d.
- Šimek 1975 M. Šimek: Licenska keramika u Gradskom muzeju Varaždin. *Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin* 5, 13-24, T.1-3.
- Šimek 1986 M. Šimek: Goranec-Velika pećina, Ivanec. U: 40god.SZH, 91.
- Šimek 1994 M. Šimek: Nova nalazišta na području Zamlake. *MuzVj* 17, Čakovec, 13-18.
- Šimek&Demo 1986 M. Šimek & Ž.Demo: Donja Voća — spilja Vindija, Ivanec. U: 40godSZH, 87.
- Šimek&Kurtanjek&Paunović 2002 M. Šimek & D. Kurtanjek & M.Paunović: Neolitičke glačane kamene alatke iz špilje Vindije (SZ Hrvatska). *OA* 26, 39-54.
- Šimić 1993 J. Šimić: Kontinuitet naseljavanja tijekom brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji. Znanstveni skup Slavonski Brod 1988. *IzdHAD* 16, 127-148.
- Šimić 1995 J. Šimić: Ranobrončanodobno naselje na lokalitetu Gradac u Sarvašu, s naročitim obzirom na analizu keramičkog materijala. *OZ* 21./1991, 5-35.
- Šimić 2000 J. Šimić: *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske*. Biblioteka Slavonije i Baranje 2, Zagreb-Osijek
- Šimić 2001 J. Šimić: Brončano i starije željezno doba na području grada Osijeka. *OZ* 24-25, 23-42.
- Štrk 1984 V. Štrk: Rezultati pokusnih iskapanja prethistorijskog naselja Radinac u Čazmi. *PodZb* 84, 275-294
- Štrk 1994 V. Štrk: O nekim neobjavljenim arheološkim nalazima iz okolice Čazme. *MuzVj* 17, Čakovec, 32-37.
- Tasić 1984 N. Tasić: Die Vinkovci-Kultur. *Kulturen*. FBZ, 15-32.
- Teržan 1984 B. Teržan: Das Pohorje - ein vorgeschichtliches Erzrevier? *AV* 34/1983, 51-84
- Tomičić 1985 Ž. Tomičić: Sumarni osvrt na rezultate arheoloških istraživanja prostora Međimurja u razdoblju od 1972. do 1982. god. (II). *MuzVj* 8, Koprivnica, 26-36.
- Torma 1972 I. Torma: A Kisapostagi kultúra telepe Balatonyörökon (Eine Siedlung der Kisapostag—Kultur in Balatonyörök), *VMMK* 11, 15-39
- Vejvoda&Mirnik 1977 V. Vejvoda & I. Mirnik: Rad Arheološkog muzeja u Zagrebu u Požeškoj kotlini od oslobođenja do danas. *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 1, Slavonska Požega, 59-67.
- Vinski-Gasparini 1973 K. Vinski-Gasparini: Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. *Monografije* 1, Zadar
- Vinski-Gasparini 1983 K. Vinski-Gasparini: Lizen-keramika savsko-dravskog međurječja. *PJZ* 4, 484-492.
- Vojvoda 1997 P. Vojvoda: Arheologija. U: *Muzej Turopolja - katalogi, Muzej Turopolja, Velika Gorica*
- Vuković 1957 S. Vuković: Vrpčasta keramika spilje Vindije. *AV* 8/1, 32-47.

SUMMARY

ON GENESIS AND APPEARANCE OF THE LITZEN-POTTERY CULTURE IN NORTHERN CROATIA

Key words: Litzen-pottery Culture, Vinkovci Culture, Ljubljana Culture, Wickelschnur, Schnur, Litze, zigzag motifs, wave motifs, Early Bronze Age, Periodization

The northern Croatia is the area in the north of the Republic of Croatia, between Slovenia in the west and Serbia (Vojvodina) in the east. In the north it shares the border with Hungary (river Drava, northern parts of Međimurje, the area across the river Drava near Koprivnica, Croatian part of Baranja). The southern border is approximately river Sava and partially northern Bosnia. In the Late Eneolithic and the beginning of the Bronze Age the area east of the Požega Valley (closer to Danube) underwent somewhat different development than the area in the west. The Vučedol Culture was present in this area until the end of B2 phase, when it expanded to the west, south and north. This movement weakened the central area of the Vučedol Culture, which was then inhabited by the early Vinkovci Culture (Ilok, Vučedol, Vinkovci, Sarvaš). At the same time, the Retz-Gajary Culture remained present in the western Slavonia and the north-western Croatia (the area west of the river Ilova) until the end of the B2 phase of the Vučedol Culture in the east. After that, the hillfort sites western of the Požega Valley were occupied by the C phase of the Vučedol Culture which was contemporary to the early phase of the Vinkovci Culture, that is, its Early Bronze Age phase. After that, those cultures coexist peacefully until the Vučedol Culture becomes completely transformed into the Vinkovci Culture.

Since K. Willvonseder the problem of the Litzen-pottery Culture was addressed by many scholars. The most prominent is Zoja Benkovsky-Pivarova, especially for Austria and neighbouring regions. The area of Slovenia and Croatia is covered by the work of P. Korošec, S. Vuković, S. Dimitrijević, M. Šimek, and especially N. Majnarić-Pandžić. Since 1980's some important contributions to the subject were given by V. Štrk, K. Vinski-Gasparini, M. Martinec and in several papers by Z. Marković.

There are more than 30 sites with the Litzen pottery in the northern Croatia (Fig. 4). The excavations of sites with closed archaeological units are especially important, such as Đakovo, Podgorač, Čazma, Koprivnica, Koprivnički Ivanec, and probably the Cave Vindija and Novigrad on Sava.

The analysis of the main Litzen-pottery forms suggest its emergence from the Vinkovci Culture, but it is also true for the *Schnur*-pottery, the early Kisapostag Culture, and some other related Early Bronze Age cultures. Such shapes are slender bulging jug with handle placed slightly below rim and small loop on the opposite side (T. 4 = T. 7: B1), similar wider and lower form (T. 6:5 = T. 7: 3), deep bowls with funnel-shaped neck that is wider than belly (T. 10: 3, 4), as well as bulging amphorae with funnel-shaped neck and tunnelled handles at belly (e.g. T. 8: 2, T. 10: 5). The main decorative techniques origin from the Ljubljana Culture, the *Schnur*-pottery Culture, the early Kisapostag Culture, as well as from other cultures related to the *Schnur*-pottery. There are three techniques using textile: *Wickelschnur* (Sl. 3: 1), *Schnur* (Sl. 3: 2) and *Litze* (Sl. 8: 4). Other techniques are broom-like decoration (T. 4: 9) and

more symmetrical combed decorations (T. 13: 3; T. 14: 3), as well as carving (T. 13: 4; T. 14: 6). That is why we support the thesis of polygenetic origin of the Litzen-pottery Culture. In Slavonia (in the area around Našice, Đakovo, and Slavonski Brod) it coexists with the Pannonian Incrusted Pottery, while west of the site near the village Gradac in the eastern part of the Požega Valley, it is an independent cultural phenomenon with imports of the contemporary pieces of the Pannonian Incrusted Pottery.

Taking in consideration an early appearance of the zigzag and wave motifs, as well as the *Wickelschnur* technique, we established several early phases of this culture and one late phase (so far). All of them were confirmed in closed archaeological features. The short phase that precedes "classical" Litzen-pottery Culture is called the *protolitzen phase*. A good example of that phase is the site Čazma-Radinac (T. 4-5, T. 6: 1-2). The characteristic of this phase is the *Wickelschnur* decoration technique applied on the necks of amphorae, jugs and pots with linear, slightly wavy and zigzag motifs. There is also pottery with broom-like and combed decoration. This phase is considered to be contemporary to the early Kisapostag Culture and dated back into Br A1 period according to Reinecke.

Phase A-1. This phase of the Litzen-pottery Culture is characterised by the coexistence of the *Wickelschnur* and *Schnur* decorative techniques. The motifs include individual wavy patterns, together with horizontal stripes. The most important sites of this phase are Vindija (T. 6: 4-5, T. 7: B1-6), Velika Pečina (T. 7: B7), Đakovo-Grabrovac (T. 8-9), as well as Gradac-Klasije in the Požega Valley. It is contemporary with the late Kisapostag Culture and the early Pannonian Incrusted Pottery (Fig. 1: 2), and it could be dated into the transitional period Br A1/A2 (the coexistence of the Litzen Pottery and Pannonian Incrusted Pottery in Đakovo).

Phase A-2. The *Wickelschnur* technique disappears, while the *Schnur* technique is still used (almost exclusively the right imprint, just like in the previous phase!). The wavy motif is still present both in its carved form and in the form of braided thread. The pottery with the broom-like decoration almost completely disappears, while the combed and carved decorations remain in use. The main sites of this phase area Koprivnički Ivanec-Piškovnica (T. 10-11, T. 12: 7-8, T. 13: 6-7), Koprivnica-Cerine 3 (T. 12: 1-6, T. 13: 1-5, T. 14), Vratnac 1 near Koprivnica (T. 15). It is contemporary to the developed Pannonian Incrusted Pottery (without latter characteristics), which is documented by the imported pieces discovered on previously mentioned sites, and with the early Vatina Culture. It is dated into Br A2 period.

Phase B. The *Wickelschnur* technique and wavy motifs completely disappear, and the new form is a jug with very high neck. The main sites are Podgorač-Breški (with Szeremle phase of the Pannonian Incrusted Pottery), Novigrad on Sava (with the late Pannonian Incrusted Pottery and the Lovas phase of the Vatina Culture), and Bapska. It is dated in Br B1 period. After this phase, the Litzen-pottery Culture in the area of Eastern Slavonia and Srijem develops into the Vatina-Belegiš phase of the Slavonian-Sirmian variant of the Vatina Culture.

The intention of this paper was to give a review of the genesis and the early stages of the Litzen-pottery Culture in Northern Croatia, based on the current state of research. Recent protective excavations in Slovenia also documented the independent appearance of the Litzen-pottery Culture. It should lead to new perception of the character of the Litzen-pottery Culture in this area which had different

cultural background from the situation established in Northern Croatia. So far, the early phases of the Litzen-pottery Culture were discovered only in Northern Croatia, Slovenia, and a part of Bosnia (Pod near Bugojno), while in the area of Western Hungary, Eastern Austria and South-western Slovakia only late phase (or phases) of this culture were established.

Translated by H. Potrebica

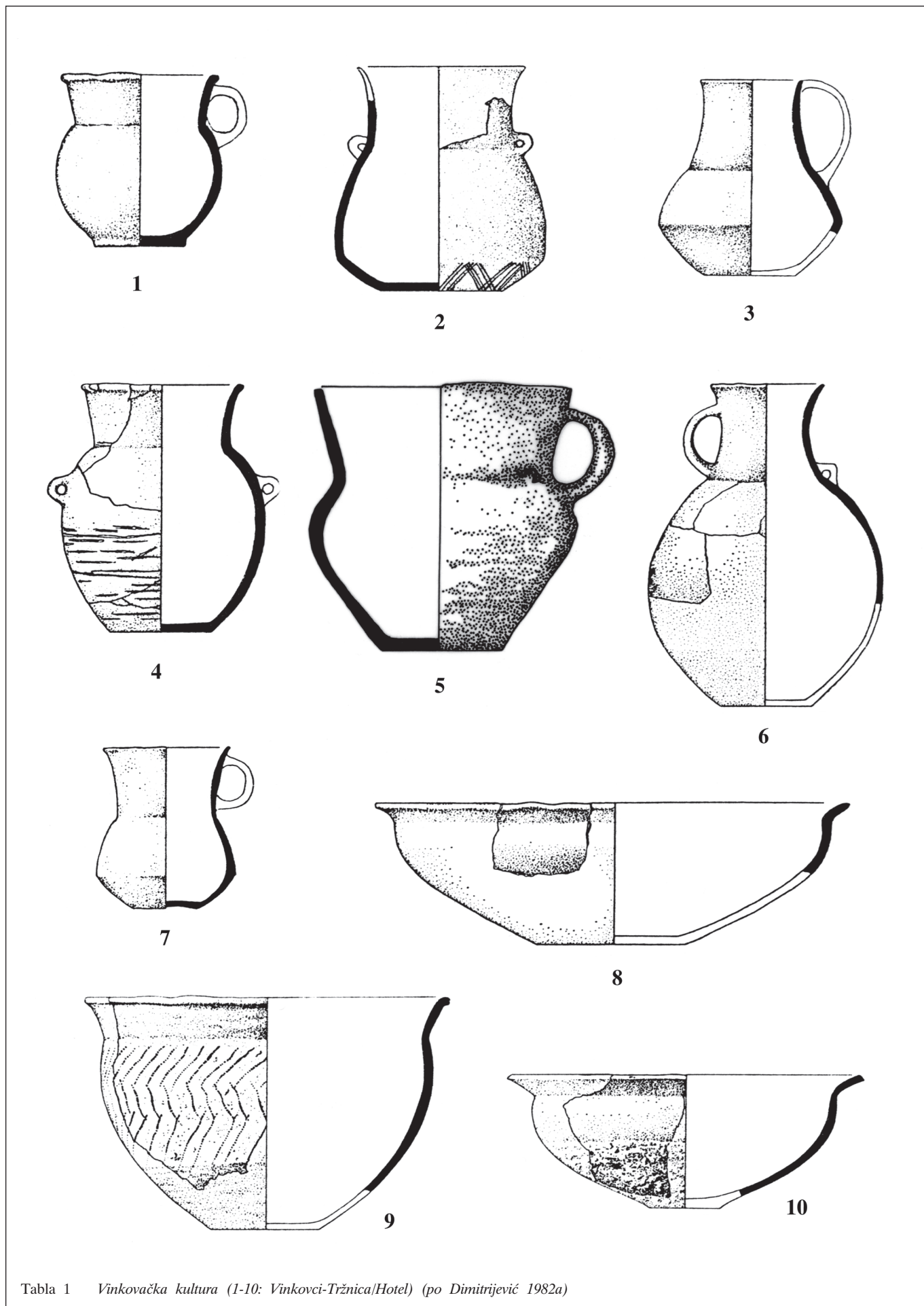

Tabla 1 *Vinčovačka kultura (1-10: Vinčovci-Tržnica/Hotel) (po Dimitrijević 1982a)*

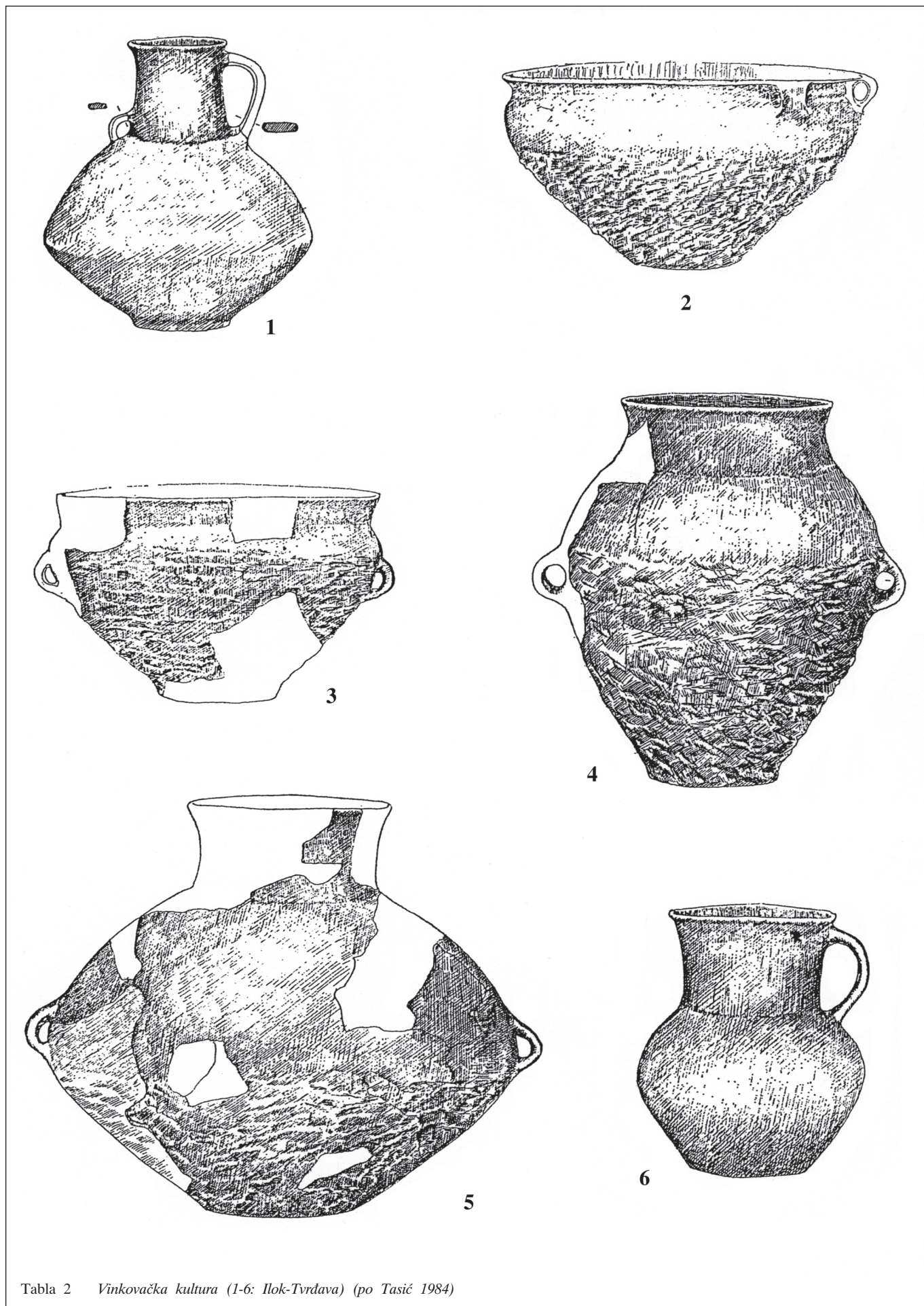

Tabla 2 *Vinčevačka kultura (1-6: Ilok-Tvrđava) (po Tasić 1984)*

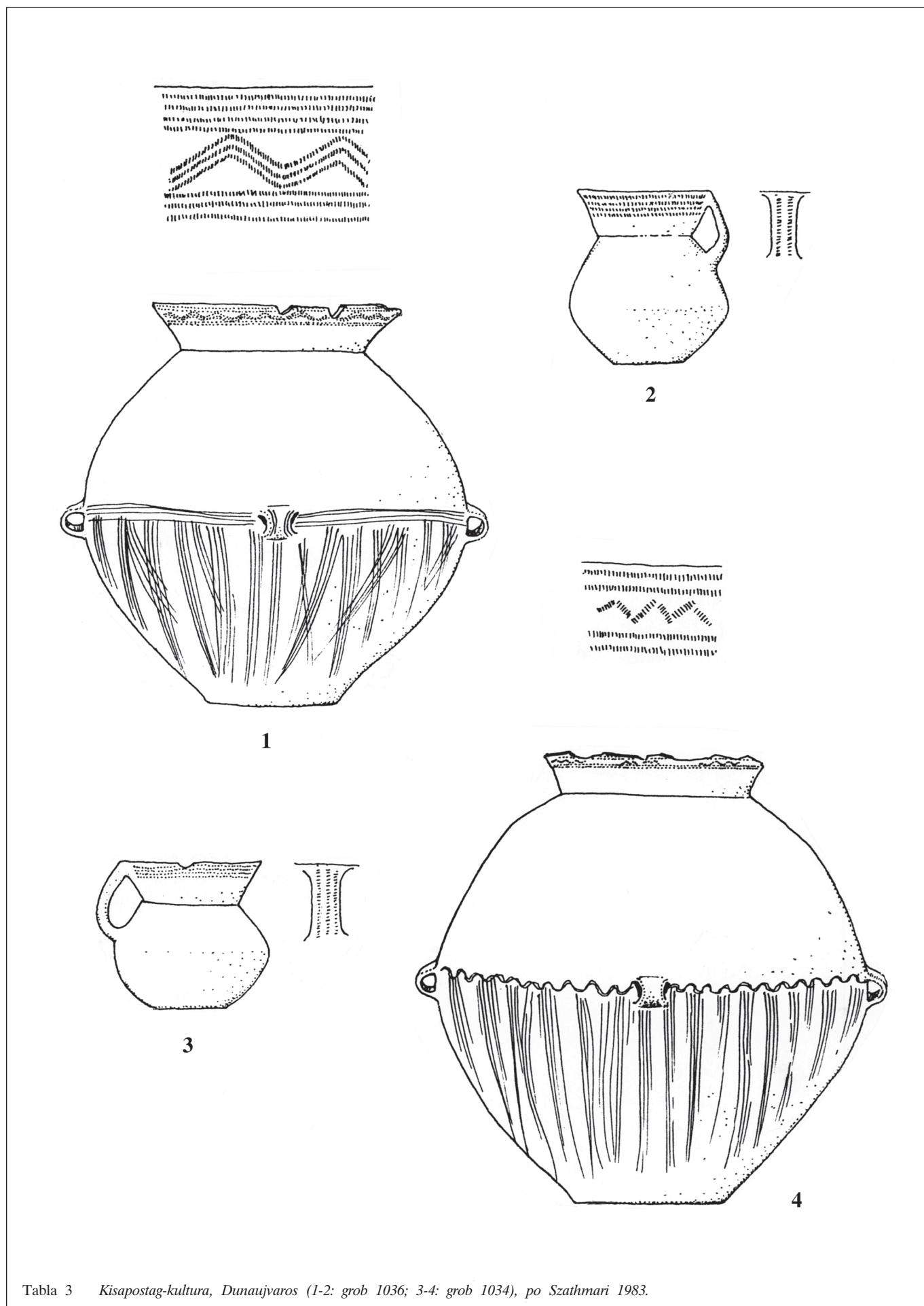

Tabla 3 *Kisapostag-kultura, Dunaujvaros (1-2: grob 1036; 3-4: grob 1034), po Szathmari 1983.*

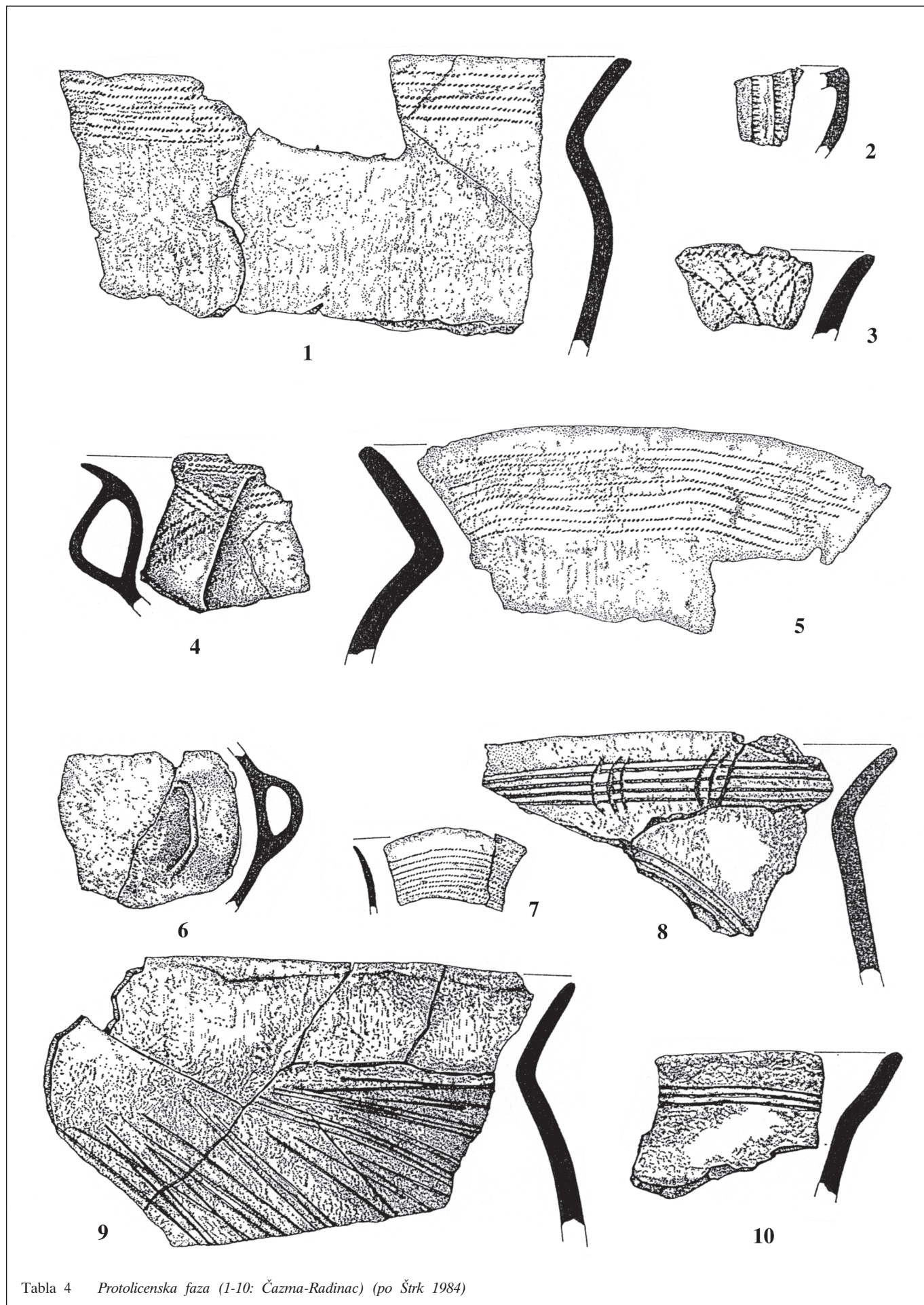

Tabla 4 Protolienična faza (1-10: Čazma-Radinac) (po Štrk 1984)

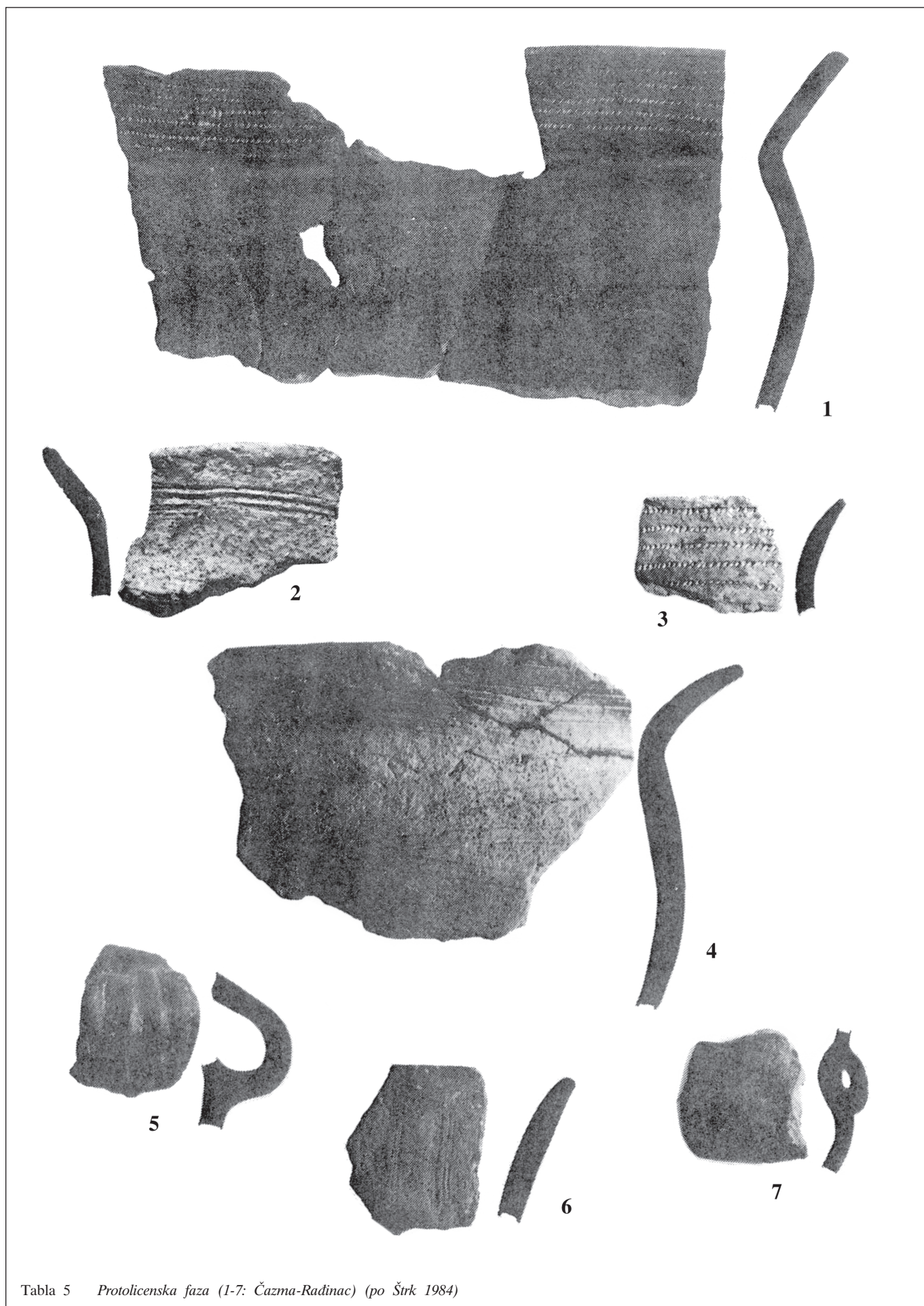

Tabla 5 Protolicenska faza (1-7: Čazma-Radinac) (po Štrk 1984)

Tabla 6 1-2: Čazma-Radinac; 3. Vučjak Feričanački; 4-5: Vindija (1-2 po Štrk 1984, 4-5 po Šimek 1986a, 3 Z. Marković)

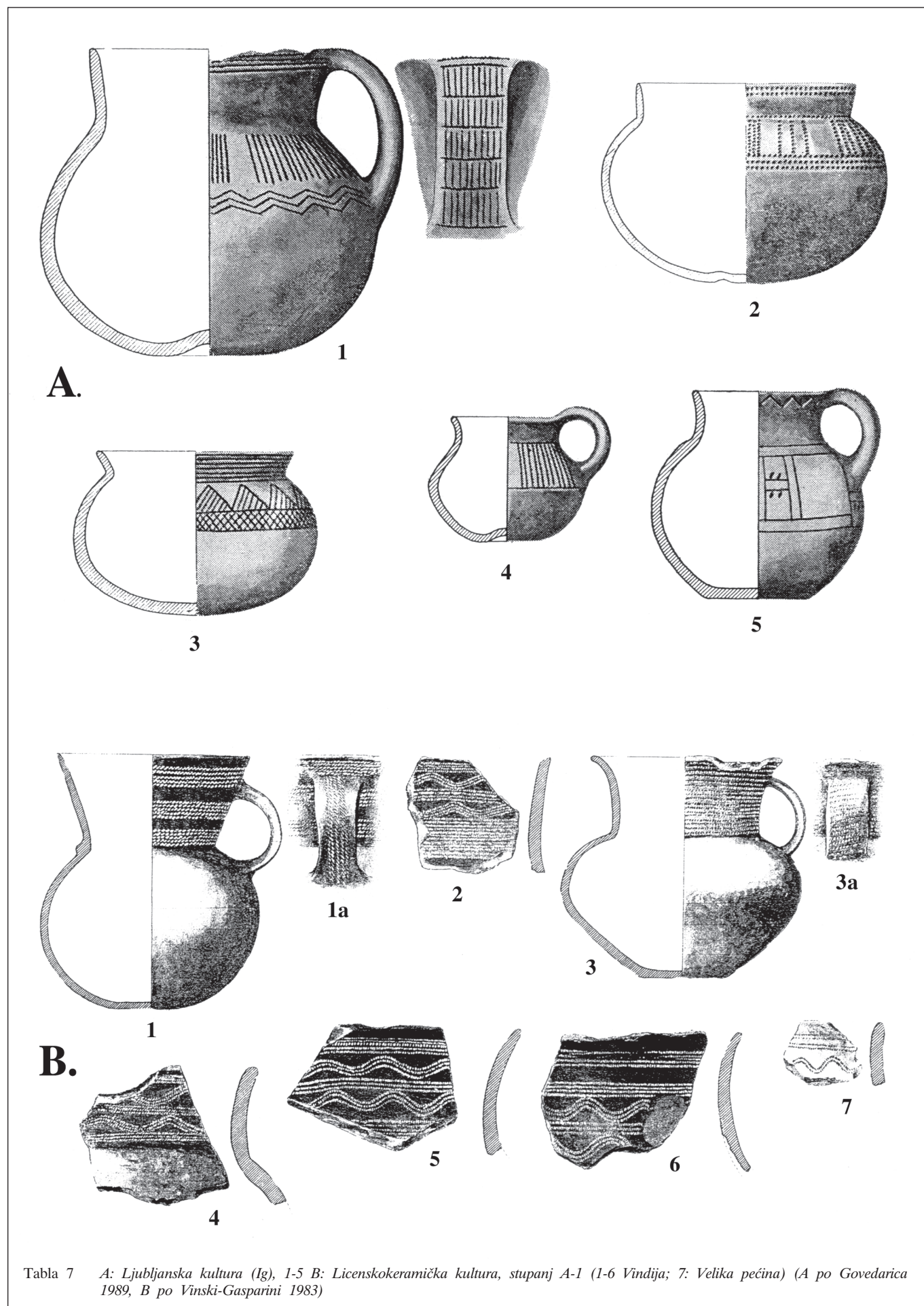

Tabla 7 A: Ljubljanska kultura (Ig), 1-5 B: Licenskokeramička kultura, stupanj A-1 (1-6 Vindija; 7: Velika pećina) (A po Govedarica 1989, B po Vinski-Gasparini 1983)

Tabla 8 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-1 (1-4: Đakovo-Grabrovac, 1980.) (po Pavlović-Bojčić 1981)*

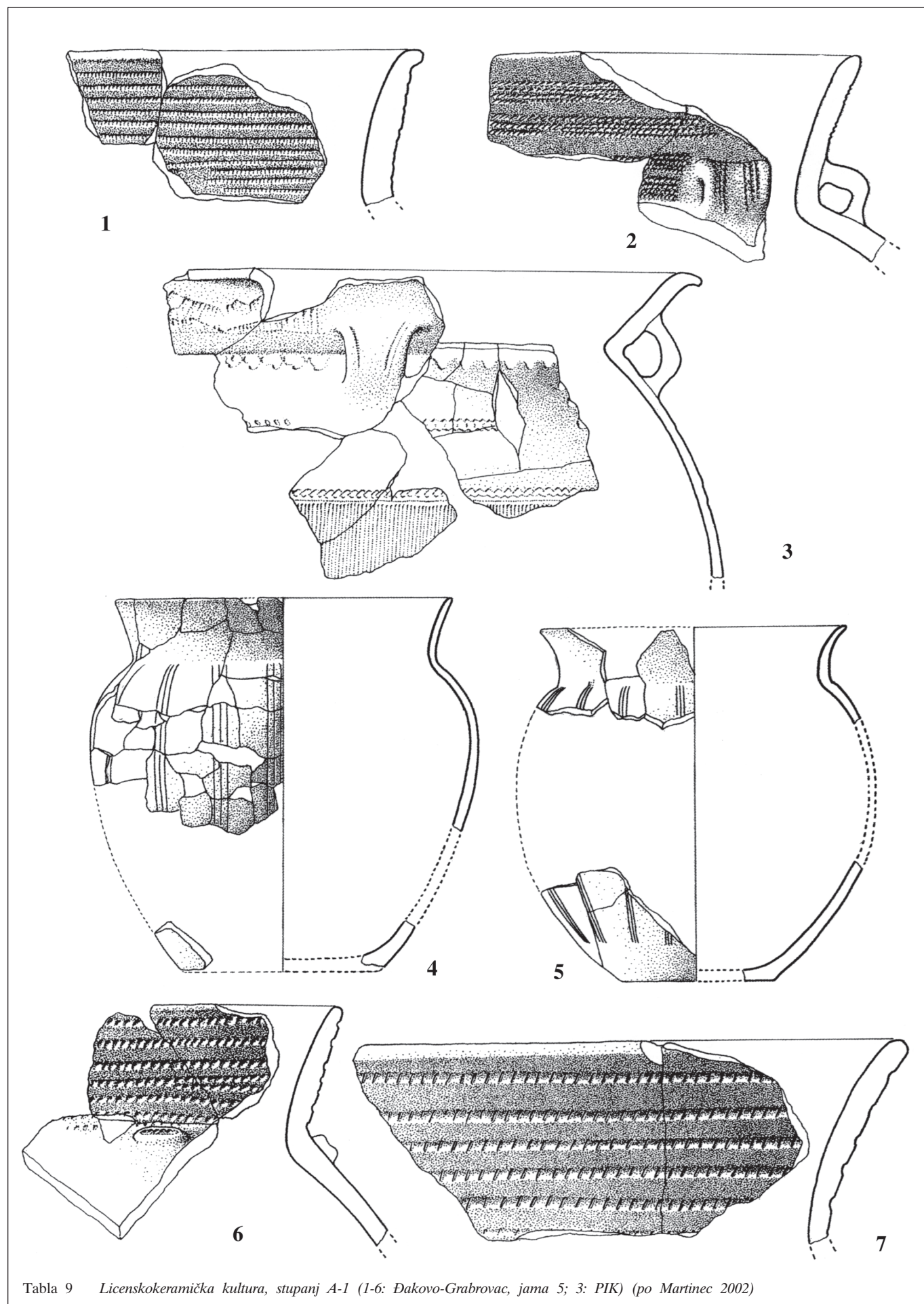

Tabla 9 Licenskokeramička kultura, stupanj A-1 (1-6: Đakovo-Grabovac, jama 5; 3: PIK) (po Martinec 2002)

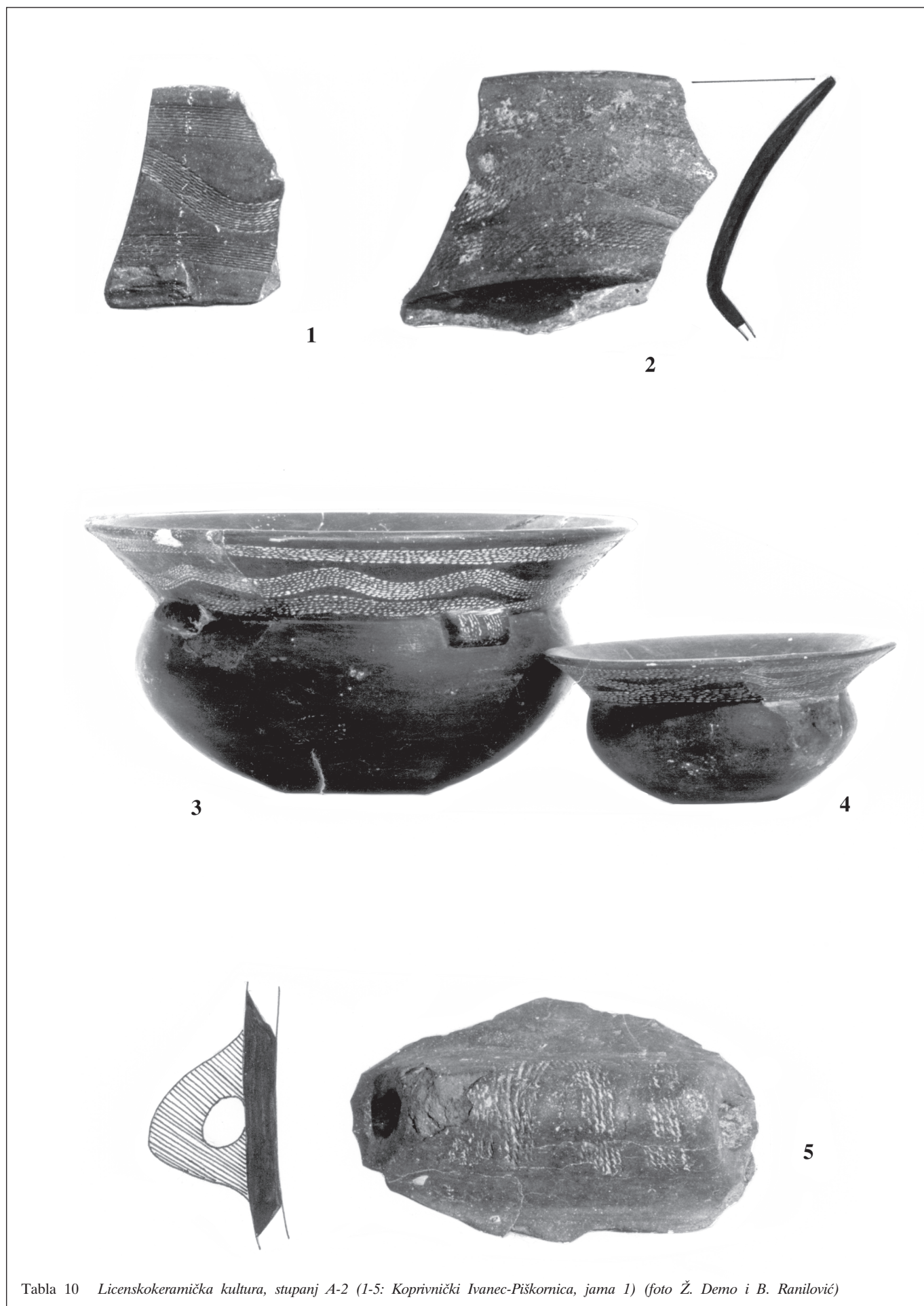

Tabla 10 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-2 (1-5: Koprivnički Ivanec-Piškovnica, jama 1) (foto Ž. Demo i B. Ranilović)*

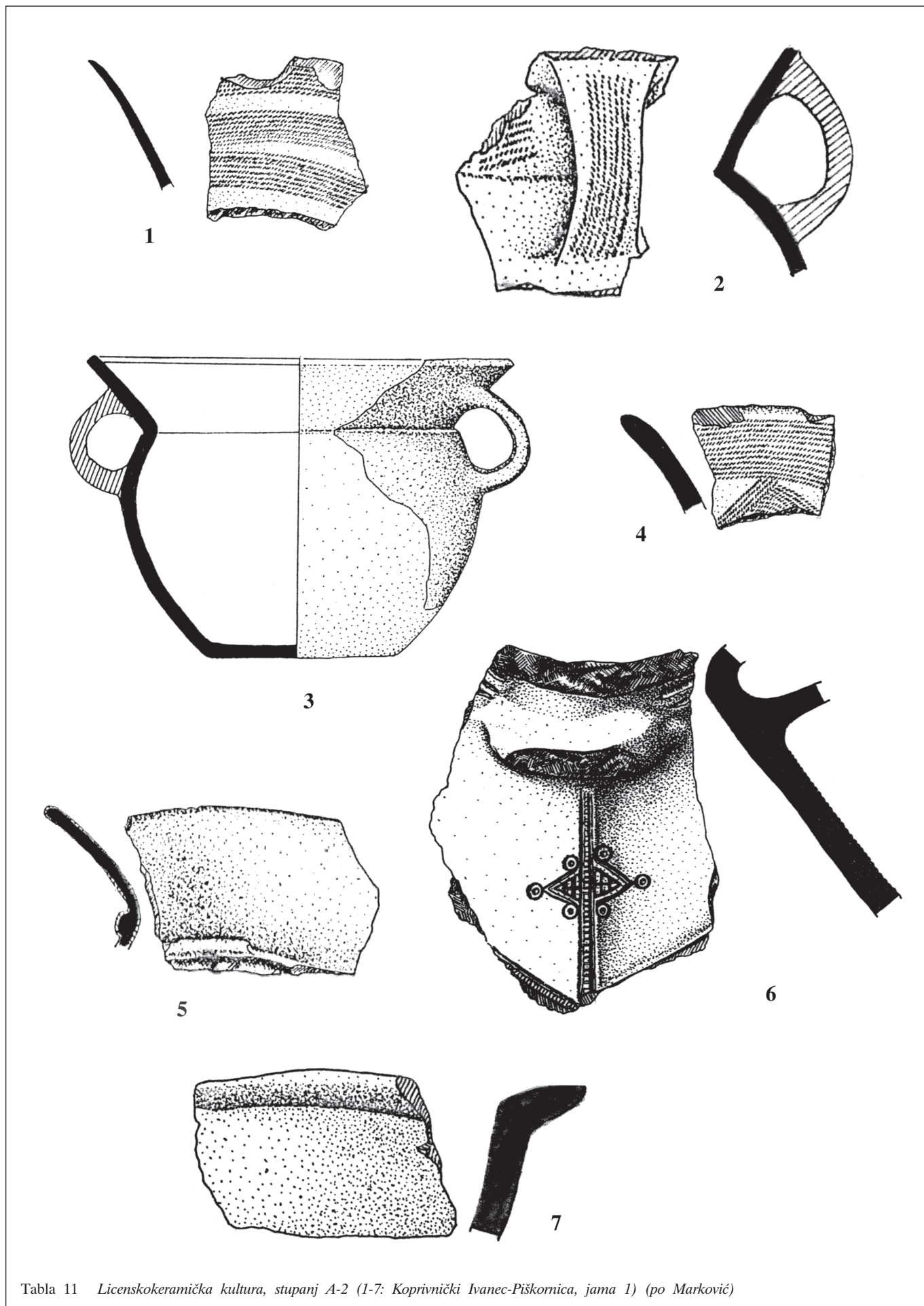

Tabla 11 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-2 (1-7: Koprivnički Ivanec-Piškovnica, jama 1) (po Marković)*

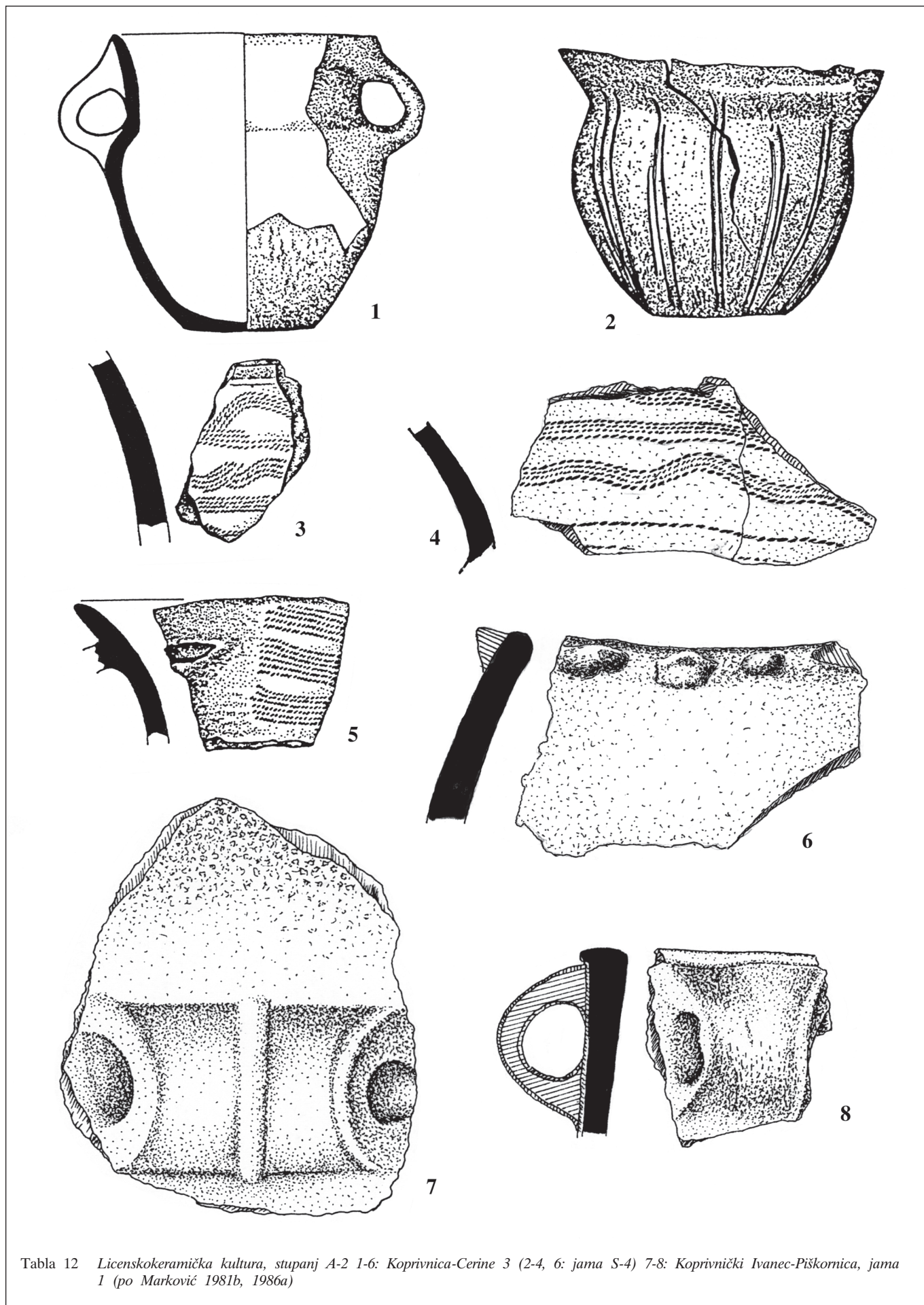

Tabla 12 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-2* 1-6: Koprivnica-Cerine 3 (2-4, 6: jama S-4) 7-8: Koprivnički Ivanec-Piškovnica, jama 1 (po Marković 1981b, 1986a)

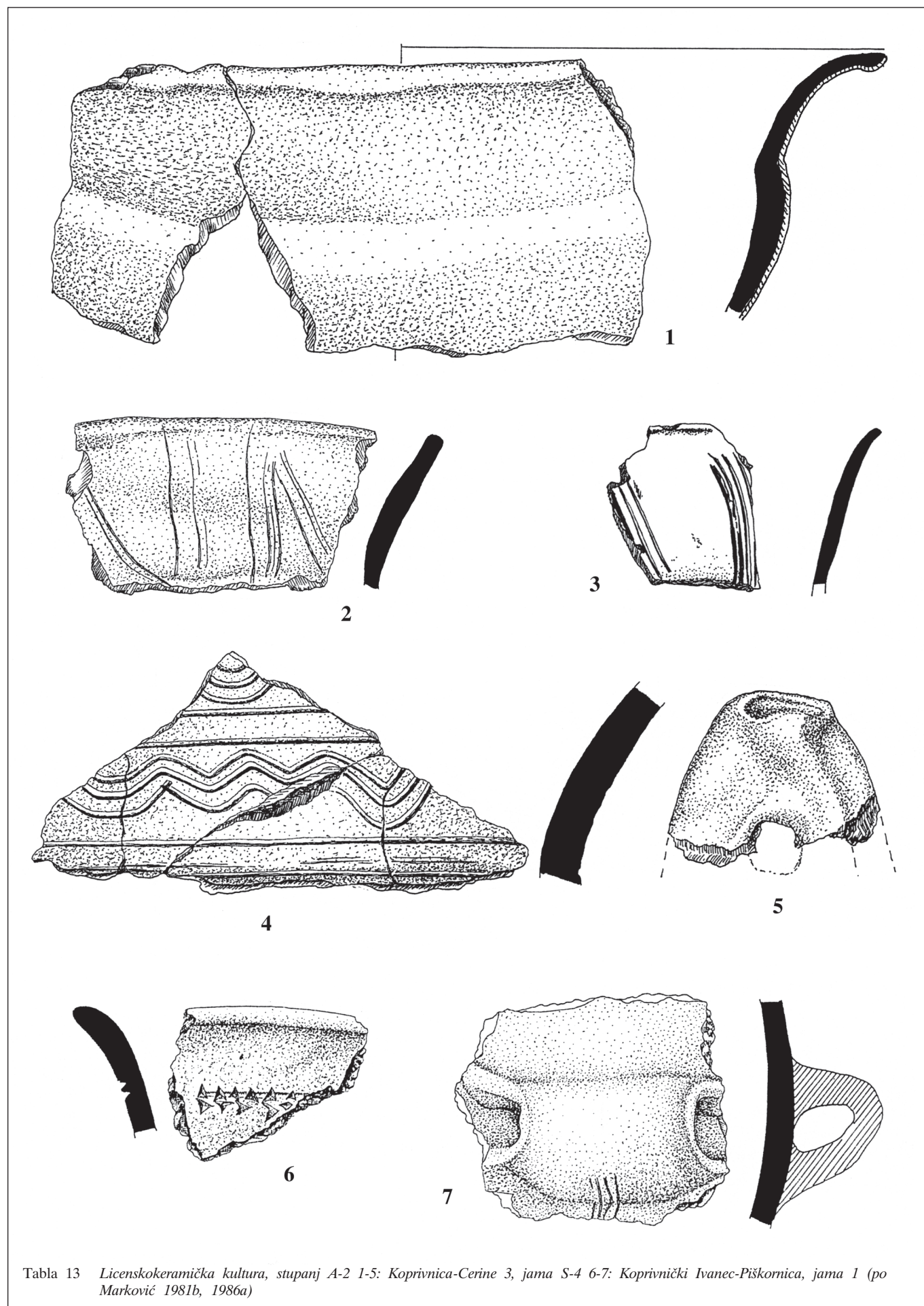

Tabla 13 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-2 1-5: Koprivnica-Cerine 3, jama S-4 6-7: Koprivnički Ivanec-Piškornica, jama 1 (po Marković 1981b, 1986a)*

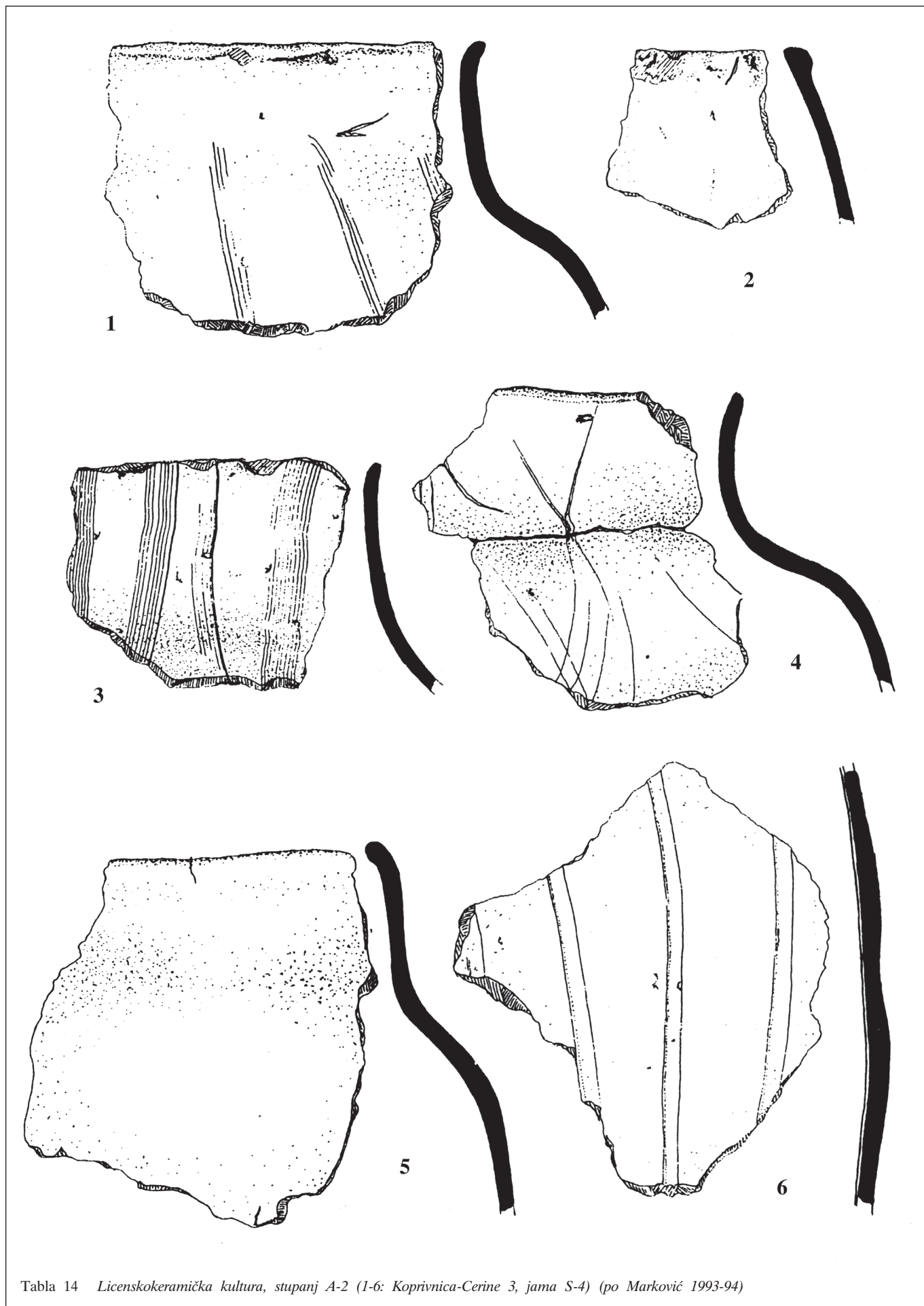

Tabla 14 *Licenskokeramička kultura, stupanj A-2 (1-6: Koprivnica-Cerine 3, jama S-4) (po Marković 1993-94)*

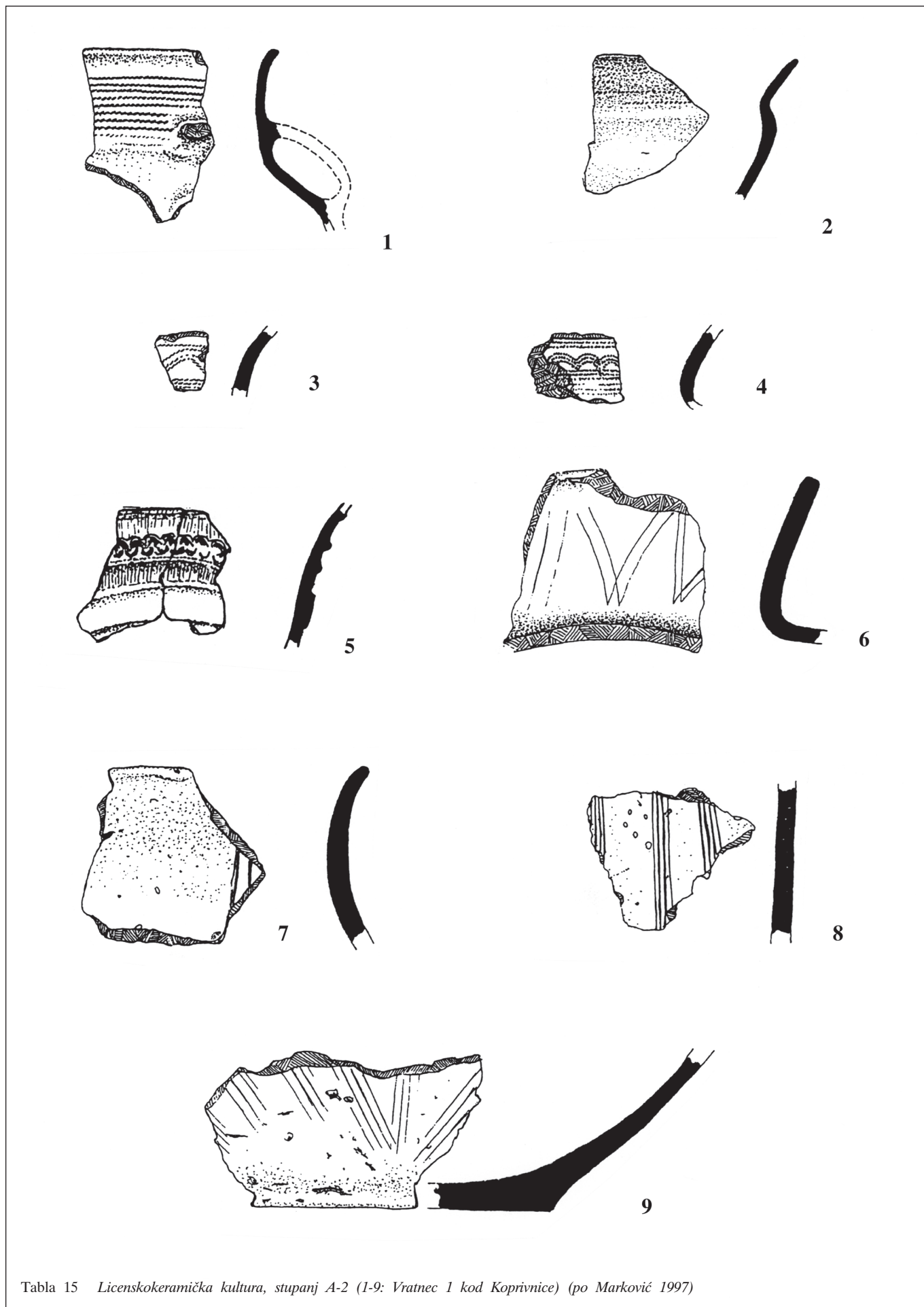

Tabla 15 Licenskokeramička kultura, stupanj A-2 (1-9: Vratnec 1 kod Koprivnice) (po Marković 1997)